

Moedige strijders of verraderlijke sloebers

Discussies in Nederlandse militaire publicaties en daarbuiten over de Acehse strijders in de eerste twintig jaar van de Aceh-oorlog (1873-1893)

Masterscriptie Actuele Geschiedenis

Rick Wennink
Radboud Universiteit Nijmegen
2015-2016

Moedige strijders of verraderlijke sloebers

*Discussies in Nederlandse militaire publicaties en
daarbuiten over de Acehse strijders in de eerste twintig
jaar van de Aceh-oorlog (1873-1893)*

Naam student: Rick Wennink
Studentnummer: 4122720
E-mail: rick.wennink@student.ru.nl

Begeleiders: Masterscriptie Actuele Geschiedenis
Dr. Dries Lyna
Dr. Martijn Eickhoff
Opleiding: Master Actuele Geschiedenis
Faculteit: Faculteit der Letteren
Onderwijsinstelling: Radboud Universiteit Nijmegen

Studiejaar: 2015-2016
Plaats en datum: Nijmegen, 1 augustus 2016

Radboud Universiteit Nijmegen

Omslagillustratie: J. Dalen, 'Aanval op Gloempang aan den ingang der Djoelok Rivier op 4 november 1873'.
Verschenen in: J.A. Kruijt, *Atjeh en de Atjehers. Twee jaren blokkade op Sumatra's Noord-Oost-Kust* (Leiden, 1877) plaat 1.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Publieke opinie en beeldvorming in een postkoloniale context	7
2. Koloniale oorlogvoering in Aceh	9
3. Rechtvaardiging en beeldvorming van de vijand in een koloniaal discours.....	10
4. Perspectief, periode en methode	11
Hoofdstuk I: Oorlog en geschriften	13
1. De publicaties in het tijdperk-Van Swieten	14
1.1 De papieren oorlog	15
1.2 Kennis verspreiden en informeren	16
2. De publicaties in het tijdperk-Van der Heijden	18
2.1 Militairen en de overheid	19
3. Militaire publicaties in de periode 1873-1893	20
Hoofdstuk II: KNIL-militairen ontmoeten Acehers	22
1. De eerste expeditie: De Hollander over Aceh	23
1.1 Een eerste kennismaking met de Islamitische vijand.....	24
2. De tweede expeditie: een rechtvaardige expeditie?	26
2.1 De Acehse soevereiniteit.....	27
2.2 Een humaan oorlogsbeleid.....	28
3. Militaire beeldvorming en rechtvaardiging.....	30

Hoofdstuk III: Wreedheid of filantropie in een koloniale oorlog	31
1. Een discussie over sloebers	32
2. Een modeverschijnsel	34
3. Publieke opinie, militairen en koloniale oorlogen	36
Conclusie.....	38
Bibliografie.....	42
Bijlage: Overzicht van gebruikte militaire publicaties	48

Inleiding

Spoedig klonk het eentonige gebed der fanatieke Mohammedanen ons in de oren; hieruit werd voorondersteld dat er nog een nieuwe aanval zou volgen. Het huis werd daarom geattakkeerd – de bewoners wisten het door een achterdeur te verlaten – en met de nog overgebleven gebouwen en de missig it eveneens verbrand (...) Dikke rookkolommen, het doffe geluid der ontploffende granaten (...) verkondigden wijd en zijd aan de kustbevolking de tuchtiging van Djoelok.¹

Op 4 november 1873, enkele weken na het uitbreken van de Aceh-oorlog², hadden militairen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) een groot deel van het dorp (zgn. kampong) Gloempang in brand gezet. De kampong herbergde Acehse strijders die enkele dagen ervoor verkenningsboten van het KNIL hadden belaagd. De aanval op de kampong, die *Coup de Main* is gaan heten, is goed gedocumenteerd door KNIL-militair J.A. Kruijt in zijn publicatie *Atjeh en de Atjehers*. Er werd zelfs een lithografie van gemaakt die tevens op de voorpagina van dit onderzoek is afgebeeld. Te zien is hoe een groep KNIL-militairen in colonne de Acehse strijders aan zien komen. Er werd gevochten; de KNIL-soldaten leken te winnen en de Acehse strijders trokken zich terug in een versterkt huis. Vanaf daar vervolgt Kruijt zijn betoog met bovenstaand citaat, waarin hij verkondigde dat niet enkel de kampong geheel verbrand is, maar dat de gehele kustbevolking van het gebied Djoelok door het geluid van de granaten en de rookpluimen ‘getuchtigd’ was.³

De Aceh-oorlog wordt veelal als een van de bloedigste en langdurigste oorlogen uit de Nederlandse geschiedenis beschouwd, waardoor hij lange tijd geen plaats kende in het collectieve geheugen.⁴ Het onderzoek naar de vergeten oorlog, zoals deze ook wel genoemd wordt, heeft in de afgelopen jaren onder historici meer terrein gewonnen. Zo verschenen er publicaties die een overzicht gaven van de (politiek en militaire) gebeurtenissen op Aceh en enkele decennia later werd de Aceh-oorlog aan de bestudering van koloniale oorlogvoering in internationale context

---

¹ J.A. Kruijt, *Atjeh en de Atjehers. Twee jaren blokkade op Sumatra's Noord-Oost-Kust* (Leiden, 1877) 101-102.

² De schrijfwijze van de term ‘Aceh’ in Nederlandse bronnen en in literatuur verschilt sterk. Zo kon het in de negentiende eeuw worden gespeld als ‘Atjih’, ‘Atchin’ of ‘Atjèh’. Tegenwoordig zijn de meest gangbare schrijfwijzen ‘Atjeh’ of ‘Aceh’. De spellingsvariant ‘Atjeh’ wordt in de meest recente publicaties niet meer gebruikt. ‘Atjeh’ is namelijk een vernederlandst begrip, stammende uit de koloniale periode. Dit wringt met postkoloniale onderzoeken, waardoor wetenschappers steeds vaker de Indonesische spellingsvariant ‘Aceh’ gebruiken. In dit onderzoek zal om deze reden ook gebruik worden gemaakt van laatstgenoemde variant, tenzij geciteerd wordt van andere auteurs.

³ Kruijt, *Atjeh*, 101-102. Zie voor een kaart van het gebied: L.C. Jullien, ‘Figuratieve schets van de rijken Simpang-Olim, Djoelok Tjoet, Djoelok Raijoet, Bagoh, Edi Tjoet, Edi Padawa, Perlak Langsaren Modjopahit’ (ca. 1895), *Digitale Beeldcollectie Koninklijk Nederlands Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)*, <<http://media-kitlv.nl/image/46ddb7f-abf4-442c-c4b1-389d60ac49be>> [geraadpleegd op 23 juli 2016].

⁴ Zie bijvoorbeeld: Anton Stolwijk, *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis* (Amsterdam, verschijnt september 2016).

toegevoegd.⁵ Wat echter nooit onderzocht is, is de vraag hoe Nederlandse koloniale officieren dit koloniale geweld voor zichzelf en voor de publieke opinie konden rechtvaardigen. Waarom beschreef luitenant Kruijt het in brand steken van een complete kampong en het zaaien van angst in een regio op deze manier? Hoe kon hij deze oorlogshandelingen rechtvaardigen, beschreven andere militairen hun oorlogsdaden op dezelfde wijze en hoe reageerde het Nederlandse lezerspubliek op deze oorlogshandelingen?

De vragen die Kruijts oorlogsbeschrijvingen oproepen zijn door historici niet aan de orde gesteld. Wel is recentelijk vanuit verschillende wetenschapsdisciplines *de militair* onderwerp van studie geworden, waarbij met behulp van (ego)documenten of interviews onder andere wordt geanalyseerd hoe de militair zijn eigen oorlogsdaden heeft gerechtvaardigd.⁶ Zo interviewden de Zweedse wetenschappers Eriksson Baaz en Stern militairen van de Democratische Republiek Congo naar hun oorlogshandelingen tijdens de burgeroorlog die begon in 1998. Hoewel hun onderzoek een totaal andere plaats en tijd betreft, waardoor de context en hun methodologie afwijkt van dit onderzoek, zijn hun conclusies vernieuwend. Ze stelden dat het beeld van deze Congolese soldaten door westerse media veelal met stereotypen als primitief, anarchistisch en barbaars zijn bestempeld, waardoor achterliggende motieven, verklaringen en rechtvaardigingen om oorlogshandelingen uit te voeren verbloemd werden.⁷

De historicus Stephen Miller beschrijft eenzelfde soort stereotypering van Britse soldaten die vochten in de Tweede Boerenoorlog. Tot in de jaren 1970 werd namelijk verondersteld dat de Boerenoorlog een *gentlemen's war* was, waarbij Britse soldaten eervol en naar de wet handelden. Dit beeld is door militaire historici bijgesteld, maar daarbij is het leger slechts gezien als een op zichzelf opererende institutie. Miller concludeerde dat ook sociaaleconomische omstandigheden en intellectuele discussies in het Britse moederland substantiële rollen speelden in de oorlogshandelingen van de militairen op het Zuid-Afrikaanse oorlogsterrein.⁸

Dit onderzoek zal grenzen aan de studies van zowel Eriksson Baaz en Stern als aan de studie van Miller door rechtvaardigingspogingen van Nederlandse militairen over hun oorlogshandelingen in de eerste twintig jaar van de Aceh-oorlog te analyseren. Binnen deze

---

⁵ Voor een overzicht van politieke en militaire gebeurtenissen, zie Paul van 't Veer, *Ajeh-oorlog* (Amsterdam, 1969). Voor publicaties die de Aceh-oorlog vanuit internationaal perspectief beschreven, zie: Anthony Reid, *The contest for North Sumatra. Ajeh, the Netherlands and Britain, 1858-1898* (Kuala Lumpur en Londen, 1969); Martin Bossenbroek, *Holland op z'n breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam, 1996).

⁶ Zie bijvoorbeeld: Keith Surridge, 'All you soldiers are what we call pro-Boer'. The military critique of the South African War, 1899-1902', *History. A quarterly magazine and review for the teacher, the student and the expert* 82 (1997) 582-600; Harry van den Berg, Stef Scaliola en Fred Wester (red.), *Wat veteranen vertellen. Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam, 2010).

⁷ Maria Eriksson Baaz en Maria Stern, 'Making sense of violence. Voices of soldiers in the Congo (DRC)', *The Journal of Modern African Studies* 46 (2008) 57-86; vgl. Van 't Veer, *Ajeh-oorlog*.

⁸ Stephen M. Miller, 'Duty or crime? Defining acceptable behaviour in the British army in South Africa, 1899-1902', *Journal of British Studies* 49 (2010) 311-331, aldaar 311-322 en 331.

rechtvaardigheids pogingen zijn drie thema's van belang: de relatie tussen publieke opinie en koloniale oorlogvoering, discussies in militaire kringen over koloniale oorlogshandelingen en de rechtvaardiging van koloniaal geweld in relatie tot koloniale vijandbeelden. Het onderzoek behandelt dus de ingewikkelde relatie tussen deze drie thema's, iets wat tot op heden noch in nationaal, noch in internationaal onderzoek op deze wijze aan de orde is gekomen. Wel is er veel literatuur verschenen die één van deze drie thema's als belicht. Het vervolg van deze inleiding zal een historiografisch overzicht van deze thema's geven, waardoor belangrijke concepten en begrippen aan de orde worden gesteld.

1. Publieke opinie en beeldvorming in een postkoloniale context

De koppeling tussen de bestudering van Westerse publieke opinie en koloniale oorlogvoering is in groten getale terug te vinden in Britse studies over de Tweede Boerenoorlog. Hierin werd de relatie tussen de Britse pers, publieke opinie en (overheids)propaganda onderzocht, waardoor er kon worden gedeconstrueerd hoe er in de Britse publieke sfeer gedacht werd over imperialisme. Met andere woorden: door te bestuderen hoe Britten zich een beeld vormden over *the Empire* en hun eigen plaats binnen dit koloniale rijk, werd Britse beeldvorming over koloniale oorlogvoering, ras, gender en Britse identiteit blootgelegd.⁹ Dit onderzoek kreeg navolging onder Nederlandse historici. Zij bestudeerden bijvoorbeeld de beeldvorming van de Boerenoorlog in Nederlandse kranten en tijdschriften of in theatervoorstellingen en films, waardoor ook het Nederlands denken over imperialisme en nationalisme vanuit nieuwe perspectieven werd gezien.¹⁰

Het Britse en Nederlandse beeldvormingsonderzoek naar de Boerenoorlog maakt gebruik van drie concepten die vanaf de jaren 1960 wortel schoten in het academisch onderzoek. Zo is **(1)** onder invloed van Habermas' studie naar openbaarheid in het publieke domein aangevangen met de implementatie van het onderzoek naar publieke opinie in historisch onderzoek. Tegelijkertijd **(2)** is het denken over nationalisme en imperialisme, mede door het uit Duitsland overgewaaide *Begriffsgeschichte*-concept en het door Benedict Anderson geïntroduceerde idee van *imagined communities*, vanuit nieuwe perspectieven gezien. Hierdoor werd onderzoek naar koloniale oorlogen in verband gebracht met deze twee politiek-culturele processen. De bestudering van de Nederlandse cultuur rond 1900 werd hierdoor in een internationale (politieke) context geplaatst.

---

⁹ Zie: Paula Krebs, *Gender, race and the writing of empire. Public discourse and the Boer War* (Cambridge, 1999).

¹⁰ Vincent Kuitenbrouwer, *War of words. Dutch pro-Boer propaganda and the South African War (1899-1902)* (Amsterdam 2012) 21-23; Rick Wennink, *Uitgesproken boerenliefde. Een studie naar de manier waarop Johan Adam Wormser de Nederlandse gereformeerde publieke opinie over de Boerenoorlog heeft beïnvloed tussen 1896 en 1907* (onuitgegeven bachelorwerkstuk, Nijmegen, 2014); Karel Dibbets, 'Paul Kruger als toneelheld en filmster. De verbeelding van de Boerenoorlog en de opleving van het nationalisme, 1899-1902', *De negentiende eeuw* 38 (2014) 225-268.

Historicus Martin Bossenbroek onderzocht vervolgens binnen deze traditie de de Nederlandse beeldvorming van de Aceh-oorlog samen met de Boerenoorlog.¹¹

Daarnaast **(3)** werden geschiedenissen naar koloniale relaties onder invloed van het postkolonialisme vanuit een nieuw perspectief belicht. Het Foucaultiaanse idee dat vertogen gebonden zijn aan machtsdiscoursen enerzijds, en de door Jacques Derrida geïntroduceerde leeswijze van deconstructie anderzijds, heeft er namelijk toe geleid dat historici koloniale verhoudingen vanuit een omgekeerd perspectief zijn gaan beschrijven. Dit theoretische model werd in praktijk gebracht door Edward Saïd, die in 1978 het Oriëntalisme-concept in het leven riep. Hiermee wilde hij aantonen dat de westerse conceptie van de Oriënt (grotweg India en het Midden-Oosten) altijd een verborgen machtsongelijkheid bevat heeft. Oriëntalisme is dus, aldus Saïd, een Westerse methode die poogde om gezag uit te oefenen op de Oriënt, zodat de Europese cultuur aan kracht en identiteit won.¹²

Saïds dialectische structuurvertoog vond navolging in tal van studies die door middel van deconstructie van teksten specifieke vormen van machtsrelaties, ideologieën, praktijken en kennis poogden te ontwaren. Hieruit werden koloniaal discoursen geconstrueerd die beargumenteerden hoe het Westen zichzelf en de niet-westerse wereld binnen een bepaald frame plaatste en hoe het Westen de relatie met de niet-westerse wereld in teksten beschreef.¹³ Het *Orientalism*-concept wordt tot op de dag van vandaag gebruikt om bijvoorbeeld imperiale relaties tussen voormalig moederland en kolonie te beschrijven. Daarbij wordt het concept telkens vernieuwd en aangevuld met nieuwe inzichten. Dankzij technologische vernieuwingen is het tegenwoordig bijvoorbeeld mogelijk om grootschalige kwantitatieve en vergelijkende onderzoeken op te zetten. Bovendien wordt er in de hedendaagse geschiedschrijving gebruik gemaakt van bijvoorbeeld egodocumenten of andersoortige bronnen als liederen, afbeeldingen en films. Al deze initiatieven zorgen ervoor dat de verbeelding van koloniale oorlogen vanuit meerdere of nieuwe perspectieven wordt belicht.¹⁴

Tot op heden hebben slechts enkele onderzoeken de Nederlandse beeldvorming omtrent de Aceh-oorlog aan de orde gesteld. Naast de studie van Bossenbroek verscheen er in 2001 de bundel *De verbeelding van een koloniale oorlog* onder redactie van Neerlandica Liesbeth Dolk. Deze studie vraagt zich af hoe de beeldvorming over de Aceh-oorlog gestalte heeft gekregen in de

---

¹¹ Bossenbroek, *Holland*, 9-20.

¹² Edward Saïd, *Oriëntalist*, vert. Wiecher Hulst, naw. Sjoerd de Jong (Amsterdam-Antwerpen, 2005), 25-29.

¹³ Laura Christman en Patrick Williams (red.), *Colonial discourse and Post-Colonial theory. A reader* (New York, 1994) 1-20.

¹⁴ Tobias Döring en Mark Stein (red.), *Edward Saïd's translocations. Essays in secular criticism* (New York en Londen, 2012) 5. Bij egodocumenten kan men denken aan de recente recente publicatie van Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam, 2015). Specifiek over de Aceh-oorlog zijn er geen werken verschenen die ego-documenten van militairen belichten. Wel is er in 2012 een dagboek van een marinier in druk verschenen. Zie: Henricus Nijgh, *Oorlog in Atjeh. Het journaal van luitenant-ter-zee Henricus Nijgh, 1873-1874*, inl. Herman Stapelkamp (Zutphen, 2010).

Nederlandse en de Indische pers, literatuur, beeldende kunst, film, liederen en in spotprenten. Het sluit daarmee dus aan op de hierboven beschreven historiografie. Echter, door slechts een historische en geen historiografische inleiding op het onderwerp te geven en door de focus te leggen op de noviteit om gebruik te maken van niet-politieke bronnen, wordt een grondige analyse tussen deze bronnen en de samenhang met andere studies buiten beschouwing gelaten.¹⁵

2. Koloniale oorlogvoering in Aceh

In de vorige paragraaf is aan de orde gekomen hoe het onderzoek naar beeldvorming gebruikt werd om verschillende concepten als nationalisme, imperialisme en kolonialisme te duiden. Met betrekking tot de Aceh-oorlog is hier weinig onderzoek naar gedaan, terwijl soortgelijke Britse onderzoeken over de Boerenoorlog tal van nieuwe inzichten over het Britse imperiale denken verschaften. Van Nederlandse zijde werd enkel in de groots opgezette studie van Martin Bossenbroek het Nederlandse imperialisme in tal van facetten, zoals de politiek, de media, de wetenschap, evenementen, kunst en oorlogvoering rondom een aantal koloniale oorlogen bestudeerd. Zijn bijdrage over de beeldvorming van militairen over de Aceh-oorlog is in het kader van deze studie zeer relevant. Door zijn globale doch grondige analyse van de belangrijkste publicaties van Nederlandse militairen over de Aceh-oorlog, werd militaire beeldvorming immers in een (inter)nationaal perspectief geplaatst.¹⁶

Bossenbroeks studie laat meteen het tweede historiografische thema zien dat voor dit onderzoek van belang is, namelijk de bestudering van discussies over Nederlandse koloniale oorlogshandelingen. Binnen Aceh-oorlogshistoriografie is hier veel over geschreven; met name over de enorme hoeveelheid militaire publicaties. Verscheidene Nederlandse militairen, vooral van hogere rang, klommen namelijk in de pen om elkaar, veelal in felle bewoordingen, te beschuldigen van ‘slecht’ gevoerd koloniaal (oorlogs)beleid. Het leidde tot de productie van minstens 150 publicaties die journalist en onderzoeker Paul van ’t Veer – wiens publicatie over de Aceh-oorlog tot op heden als kernpublicatie wordt gebruikt – alle schaarde onder de noemer *papieren oorlog*. Latere historici zijn deze metafoor blijven hanteren als verzamelnaam voor militaire publicaties over de oorlog in Aceh.¹⁷

Naast deze beschrijving van de papieren oorlog, die slechts in grote lijnen de discussies tussen militairen heeft blootgelegd, zijn de publicaties ook gebruikt om militaire beeldvorming over koloniale oorlogvoering te bestuderen. Startpunt voor het Nederlands onderzoek naar deze relatie werd gelegd door historicus Henk Schulte Nordholt die in 2000 de koloniale expansie door

---

¹⁵ Liesbeth Dolk (red.), *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog* (Amsterdam, 2001) 7-12.

¹⁶ Bossenbroek, *Holland*, 23-48.

¹⁷ Van ‘t Veer, *Atjeh-oorlog*, 126.

Nederland typeerde als *a state of violence*. Hij stelde dat het Nederlandse koloniale leger de dreiging van geweld als politiek pressiemiddel aanvoerde om een machtssuprematie te claimen.¹⁸ Historica Petra Groen bouwde Schulte Nordholts these verder uit en koppelde de koloniale oorlogvoering van de Java en de Aceh-oorlog aan de notie van militaire ethiek. Door te bestuderen hoe het KNIL reflecteerde op zijn eigen koloniale oorlogvoering, gaf Groen weer hoe KNIL-militairen zich een beeld vormden van zichzelf, maar ook van de Acehse bevolking en de Acehse strijders. Ze concludeerde dat de door Schulte Nordholt beschreven tactiek van afschrikking veelvuldig gebruikt werd door het koloniale leger om het harde optreden tegen de bevolking te rechtvaardigen.¹⁹

3. Rechtvaardiging en beeldvorming van de vijand in een koloniaal discours

De vorige paragraaf heeft zich beperkt tot Nederlandse Aceh-oorlogshistoriografie. Daarbij is ter sprake gekomen dat er een uitzonderlijk grote hoeveelheid publicaties van Nederlandse militaire zijde is verschenen, maar dat zij voornamelijk als fenomeen binnen de Aceh-oorlog is bestudeerd. Bovendien zijn dergelijke geschriften van militairen vaak afgedaan als beschouwend en polemisch van aard, waardoor de publicaties weinig vanuit andere perspectieven onderzocht zijn.²⁰ Historica Groen heeft het tegendeel bewezen door de publicaties te gebruiken in haar onderzoek naar beeldvorming over Nederlandse koloniale oorlogvoering. Zij heeft de publicaties ontdaan van de notie dat zij slechts een kenmerkend fenomeen in een specifieke oorlog is en gebruikte ze om een ‘oorlogsoverstijgende casus’ te onderzoeken. Op deze manier werd in haar onderzoek aan het licht gebracht hoe Nederlandse militairen hun eigen koloniale oorlogshandelingen in ruim honderd jaar koloniale geschiedenis poogden te rechtvaardigen.²¹

Groen incorporeerde haar studie binnen het Nederlandse onderzoeksveld naar koloniaal oorlogsgeweld in de Nederlandse koloniale geschiedenis van VOC tot dekolonisatie. Dit betekende dat koloniaal geweld als losstaand concept werd gedecontextualiseerd, waardoor koloniale intenties, mechanismen en dier effecten werden onderzocht.²² Tegelijkertijd wordt in literatuur over koloniaal geweld en/of koloniale genocide de bestudering van de rechtvaardiging van geweld veelal gekoppeld aan koloniale vijandbeelden. Zo beargumenteerde historica Groen dat de bestempeling

---

¹⁸ Henk Schulte Nordholt, ‘A genealogy of violence’, in: Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of violence in Indonesia. Contemporary violence in historical perspective* (Leiden, 2002) 33-61, aldaar 33, 36-37.

¹⁹ Petra Groen, ‘Geweld en geweten. Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941’, *Militaire Spectator* 182 (2013) 248-266, aldaar 265-266.

²⁰ Nijgh, *Oorlog*, 88-98; vgl. Van ’t Veer, *Atjeh-oorlog*, 126.

²¹ Groen, ‘Geweld’.

²² Remco Raben, ‘On genocide and mass violence in colonial Indonesia’, *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 485-502, aldaar 498-499.

van de vijand vanuit Darwinistische ideeën als ‘inferieur’ een typisch koloniaal aspect van oorlogsrechtvaardiging was.²³

De relatie tussen rechtvaardiging van geweld en de vorming van vijandbeelden vormt een derde historiografische thema, dat zich voornamelijk heeft gemanifesteerd binnen antropologisch onderzoek naar (massa)geweld.²⁴ Van Nederlandse zijde werd onderzoek naar koloniaal massageweld onder andere door historicus Remco Raben aangemoedigd. Hij pleitte hier in 2012 voor omdat er nog weinig academisch onderzoek was verricht naar de moorddadige zijde van Nederlands kolonialisme.²⁵ Door de rechtvaardiging van geweld door Nederlandse militairen tijdens de Aceh-oorlog te bestuderen, sluit dit onderzoek aan bij Rabens oproep. Speciale aandacht zal daarbij gelegd worden op de relatie tussen rechtvaardiging van oorlogshandelingen en beeldvorming van de Acehse vijand. Men kan zich namelijk afvragen of de bestempeling van de Aceher als inferieur ras ook daadwerkelijk in militaire publicaties gehanteerd werd om oorlogshandelingen te legitimeren. Historicus Dominik Schaller beargumenteerde namelijk dat de idee dat Europese soldaten tijdens koloniale oorlogen op het Afrikaanse continent geweld rechtvaardigden door hun vijanden vanuit Darwinistisch ideeën als inferieur te bestempelen een retrospectieve verklaring was. Andere sociale, psychische en culturele factoren – zoals kennis van het oorlogsgebied en diens bewoners – speelden namelijk ook een grote rol.²⁶

4. Perspectief, periode en methode

Onderzoek naar koloniaal oorlogsgeweld heeft in de afgelopen decennia al enkele interessante studies opgeleverd, maar over een van de bloedigste oorlogen in de Nederlandse koloniale geschiedenis zijn de onderzoeken zeer beperkt. Dit onderzoek zal deels trachten deze omissie op te vullen door antwoord te geven op de vraag hoe Nederlandse militairen hun oorlogshandelingen in de eerste twintig jaar van de Aceh-oorlog (1873-1893) rechtvaardigden naar het Nederlandstalige lezerspubliek in gepubliceerde (ego)documenten, waarbij de nadruk wordt gelegd op (koloniale) beeldvorming van de Acehse vijand. Dit onderzoek zal hierdoor als aanvulling op kunnen dienen op drie verschillende historiografische tradities. Ten eerste zal het een toevoeging zijn op al eerder gedaan (inter)nationaal onderzoek naar rechtvaardiging van koloniale oorlogshandelingen. Daarbij moet worden opgemerkt dat dit onderzoek slechts een klein onderdeel zal zijn van een zeer

---

²³ Groen, ‘Geweld’, 266.

²⁴ Kevin Lewis O’Neill, ‘Anthropology and genocide’, in: Donald Bloxham en A. Dirk Moses (red.), *The Oxford handbook of genocide studies* (Oxford, 2010) 182-197; Pamela J. Stewart en Andrew Strathern, *Violence. Theory and ethnography* (Londen en New York, 2002); Nancy Scheper-Hughes en Philippe Bourgois (red.), *Violence in war and peace. An Anthology* (Malden, Oxford en Victoria, 2004).

²⁵ Raben, ‘Genocide’, 488.

²⁶ Dominik J. Schaller, ‘Genocide and mass violence in the ‘Heart of Darkness’. Africa in the colonial period’, in: Donald Bloxham en A. Dirk Moses (red.), *The Oxford handbook of genocide violence* (Oxford, 2010) 346-364, aldaar 360.

complexere, grotere puzzel. Deze scriptie behandelt immers enkel bronnen van Nederlandse zijde en onderzoekt deze slechts binnen de context van één koloniale oorlog.

Ten tweede tracht het onderzoek aan te tonen dat de publicaties over de Aceh-oorlog van Nederlandse militairen zeer bruikbare bronnen kunnen zijn in koloniaal beeldvormingsonderzoek. Er is gekozen om specifiek gepubliceerde documenten te analyseren, omdat hierin zichtbaar wordt hoe militairen hun oorlogshandelingen rechtvaardigden in het publieke domein. Met andere woorden: door deze opzet wordt duidelijk hoe publicaties van militairen zich verhielden tot wat er in de Nederlandse publieke opinie over hen is geschreven. Ten slotte is ervoor gekozen om slechts de eerste twintig jaar van de Aceh-oorlog (1873-1893) te onderzoeken. De reden hiervoor is dat onderzoek naar beeldvorming over oorlogvoering en over de Acehse vijand ná het jaartal 1893 deels beschreven is. In dit jaartal verscheen namelijk het door historici zeer uitvoerig onderzochte werk van islamkenner Snouck Hurgronje over de Acehse bevolking. In de periode vóór Snoucks werk is er over beeldvorming naar verhouding zeer weinig geschreven. Dit onderzoek poogt deze lacune deels op te vullen.²⁷

Er zullen nu drie hoofdstukken volgen die elk gedeeltes van de hoofdvraag beantwoorden. Daarbij is er gekozen om een historisch-thematische aanpak te hanteren. Het eerste hoofdstuk zal de voornaamste militaire publicaties in de eerste twintig jaar van de Aceh-oorlog introduceren. Enerzijds zal daarbij de nadruk worden gelegd op de historische context waarbinnen deze bronnen geschreven zijn en anderzijds zal uitgelegd worden met welk doel welke of doelen publicaties zijn gepubliceerd. In het tweede en derde hoofdstuk staan de inhoud van militaire publicaties centraal. Daarbij wordt beschreven hoe militaire publicaties oorlogshandelingen poogden te rechtvaardigen. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar hun verbeelding van de Acehse bevolking en de Acehse strijder. In het tweede hoofdstuk is de analyse beperkt tot de beschrijving van rechtvaardigingsdiscussies in hogere Nederlandse militaire kringen. Het derde hoofdstuk plaatst deze discussies vervolgens in een groter veld van discussies tussen militairen, wetenschap en kranten en tijdschriften. Hierdoor zal enerzijds beschreven worden hoe beeldvorming over de Acehse vijand een rol speelt in de rechtvaardiging van koloniale oorlogsdaden. Anderzijds zal worden getoond hoe de Nederlandse publieke opinie leidend is geweest in de manier waarop er in de historiografie over militaire beeldvorming is geschreven.

---

²⁷ Vgl. Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 78;186-198; Alwi Euverman en Kristian Mennen (red.), 'Nederland's dertigjarige oorlog. Pers en politiek over een koloniale oorlog', *Ex Tempore. Verleden tijdschrift Nijmegen* 25 (2006) 1-16; Martin Bossenbroek, 'Geweld als therapie. De roes van de Atjeh-oorlog', in: Liesbeth Dolk (red.), *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog* (Amsterdam, 2001) 13-22.

Hoofdstuk I

Oorlog en geschriften

In de namiddag van 13 januari 1875 werd generaal Van Swieten een gouden vaas aangeboden. Vijfentachtig personen waren bij deze plechtigheid in het Parklokaal te Amsterdam aanwezig, waaronder de voorzitter van de Tweede Kamer en de president van de Nederlandse Bank. Van Swieten had deze huldiging te danken aan zijn optreden als hoogste Nederlandse militair tijdens de tweede expeditie van de Aceh-oorlog. In zijn rede sprak secretaris van de Nederlandse Bank Gleichman generaal Van Swieten lovend toe:

Geen smet kleeft aan den oorlog, zooals die door u werd gevoerd (...) en wanneer eenmaal het oogenblik zou zijn gekomen (...) zal blijken hoeveel waard het is dat de Nederlandsche naam niet is bezwaard met den vloek van een getergde bevolking (...) Niet als roemrijk krijgsoverste alleen – ook als apostel der beschaving staat gij in de wereldgeschiedenis te boek.²⁸

Met deze woorden poogde Gleichman de kritieken van tafel te vegen die er waren opgedoemd in de dagbladpers: Van Swietens strategie zou te zachtvaardig zijn en daardoor niet doeltreffend genoeg zijn geweest. Een jarenlange pennenstrijd werd ontketend, waarbij militairen van met name hoge rangen in veelal ferme bewoordingen Van Swietens beleid omarmden of bekritiseerden.²⁹ Tegelijkertijd verschenen er publicaties van militairen die bewust geen partij kozen in deze strijd en met hele andere intenties in de pen zijn geklommen. Dit hoofdstuk is erop gericht om de overeenkomsten en verschillen tussen deze bronnen voor het voetlicht te brengen. Dit zal bewerkstelligd worden door de verschillende publicaties te voorzien van de nodige historische context.

De militaire publicaties binnen de onderzochte periode (1873-1893) zijn in dit hoofdstuk en het volgende hoofdstuk zowel historisch als thematisch gecategoriseerd. In dit hoofdstuk zullen als eerste de militaire publicaties worden besproken die in de jaren 1873-1893 zijn gepubliceerd. Vele van deze publicaties zijn geschreven naar aanleiding van discussies over de oorlogshandelingen van generaal Van Swieten tijdens de tweede Aceh-expeditie, ook wel bekend als het Van Swieten-tijdperk. Vervolgens zullen de publicaties uit het tijdperk-Van der Heijden

---

²⁸ [J.G. Gleichman], *Wij danken u, Generaal, dat gij aan onze uitnoodiging gehoor hebt willen geven...* (Amsterdam, 1875) 9-10. (Door Van 't Veer geciteerd als *Aanspraak aan den generaal Van Swieten.*)

²⁹ Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 127-128; 'Het aanbieden van de gouden vaas aan generaal Van Swieten', *Java Bode* (22 februari 1875) 4.

worden onderzocht (1880-1893). Hoewel generaal Van der Heijden eveneens in Aceh actief was in de jaren 1877-1879, werd de discussie over zijn oorlogsbeleid pas in de jaren 1880 gevoerd. Hier heeft het ook zijn naam aan te danken. Iedere periode zal aanvangen met een korte historische inleiding, waarnaar militaire publicaties thematisch worden behandeld.

1. De publicaties in het tijdperk-Van Swieten

De Aceh-oorlog begon op 26 maart 1873, toen de sultan van Aceh een oorlogsverklaring ontving namens het gouvernementsbestuur van Nederlands-Indië. Het liep van Nederlandse zijde echter uit op een mislukte onderneming: de legerleiding verzocht nog geen maand later tot terugtrekking van de troepenmacht. Ruim een half jaar later werd er opnieuw een poging gewaagd om Aceh te onderwerpen. Onder leiding van generaal Van Swieten werd een grote legermacht van 13.000 militairen in totaal naar Aceh getransporteerd. Van Swieten slaagde er in januari 1874 in om het paleis (de zogenaamde Kraton) in te nemen. Dit was zonder bloedvergieten gebeurd, aangezien de bewoners 's nachts waren weggetrokken. Het leidde tot feestvreugde in Nederlandse en Indische steden en in een extra publicatie van de Nederlandse staatskrant. Van Swieten verklaarde in een proclamatie dat het land tot het Nederlands-Indisch gouvernement toebehoorde aangezien de Acehse bevolking was overwonnen en de Kraton veroverd was. Hij keerde op 1 mei terug naar Batavia, terwijl het KNIL-leger een guerrilla-oorlog bleef vechten tegen de Acehse bevolking; de oorlog was dus nog niet voorbij.³⁰

De eerste en tweede expeditie, zoals ze in de Nederlandse historiografie genoemd worden, leidden in Nederland tot een hernieuwde interesse voor Nederlands-Indië, aldus Van 't Veer. Hij schreef eind jaren 1960 een politiek-historisch overzichtswerk dat tot op de dag van vandaag als sleutelpublicatie dient bij onderzoek naar de Aceh-oorlog. Hij stelde dat het wel en wee in de koloniën in de schaduw was komen te staan van de binnenlandse kiesrecht- en onderwijskwesties. Zowel in de politiek als in de publieke opinie was Nederlands-Indië in het onbelangrijke geraakt na de felle discussies die in het midden van de negentiende eeuw door bijvoorbeeld Multatuli's protestroman *Max Havelaar* werden gevoerd. De Aceh-oorlog zette Nederlands-Indië, mede door de druk die het legde op de staatskas, weer op de publieke agenda in het derde kwart van de negentiende eeuw.³¹

De interesse werd nog verder aangewakkerd toen de pennenstrijd losbarstte over het beleid van Van Swieten aan het einde van de jaren 1870. Van 't Veer schaarde deze polemiek onder de

---

³⁰ Van 't Veer, 49-55, 93-103; 'De kraton is ons!', *Nederlandsche staatscourant* (27 januari 1874); 'De kraton is ons!', *Armbemische courant* (28 januari 1874) 1; 'Telegram van Generaal Van Swieten', *Provinciale Noord-Brabantsche en 's Hertogenbossche courant* (29 januari 1874) 1.

³¹ Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 71-76.

door hemzelf gemunte term ‘papieren oorlog’.³² Hij stelde vast dat er ongeveer 150 boeken en brochures aan de oorlog waren gewijd; de talloze tijdschrift- en krantenartikelen werden daarbij nog niet eens meegeteld.³³ Hoewel niet expliciet is aangegeven wat er verstaan wordt onder ‘papieren oorlog’, valt er de algemene teneur uit op te maken dat Van ’t Veer doelde op geschriften die het beleid van de Nederlandse legerleiding op Aceh ter discussie stelde, of de geschriften die deze kritieken veroordeelden. Het merendeel is gepubliceerd in de tijd dat de Van Swieten-polemiek in zijn volle hevigheid was losgebarsten. Daarna, begin jaren tachtig van de negentiende eeuw, daalde het aantal publicaties over de Aceh-oorlog, tot het moment dat generaal Van Heutsz in 1896 gouverneur van Aceh werd.³⁴

1.1 *De papieren oorlog*

De Van Swieten-polemiek ving aan in 1879 toen generaal Van Swieten zijn beleid in een vijfhonderd pagina’s tellend boek poogde te verdedigen. Even daarvoor had hij namelijk kritieken aan zijn adres gehad van enkele militairen. Zo schreef artilleriekapitein G.F.W. Borel in zijn boek *Onze vestiging in Atjeh* dat Van Swieten opzettelijk te voorzichtig zou hebben opgetreden en oud-marineofficier C.A. Jeekel schreef in *Het vaderland* in dat Nederland door Van Swieten “thans gewikkeld [is] in een oorlog voet voor voet, waarvan het einde niet te voorzien is.”³⁵ Van Swieten poogde in zijn boek *De waarheid over onze vestiging in Atjeh* al deze kritieken van tafel te vegen. Zo beschuldigde hij Borel ervan dat deze geen bewijs voor zijn beweringen gaf “dat toch noodig zoude zijn, want eene beschuldiging als de zijne moet steunen op eene deductie van feiten, zal ze op waarheid aanspraak kunnen maken.”³⁶ Hij voelde zich verplicht zijn beleid op papier te zetten om de verkeerde voorstellingen en valse kritieken in een ander licht te stellen.³⁷

Na de uitgave van Van Swietens boek verschenen er tal van nieuwe kritieken. Eén van deze kritieken was afkomstig van generaal Verspijck, die in een boekwerk van 215 pagina’s Van Swietens poging tot ‘waarheidsvinding’ van repliek voorzag. Verspijck voelde zich namelijk aangevallen door Van Swieten, waardoor ook hij zich genoodzaakt voelde om zich te begeven op het strijdtoneel “en, hoe noode ook, mede te werken tot het zeker voor de geheele natie onverkwikkelijk, voor den staatsdienst betreuenswaardig schouwspel van een persoonlijken strijd tusschen hen, die in dien staatsdienst tot de hoogste rangen zijn geklommen.”³⁸ Het strijdtoneel werd steeds verder

---

³² Van ’t Veer, *Atjeh-oorlog*, 126.

³³ Ibidem; Stapelkamp, ‘Verantwoording’, in: *Oorlog in Atjeh*, 88-89.

³⁴ Van ’t Veer, *Atjeh-oorlog*, 127.

³⁵ C.A. Jeekel, ‘Een slechte verdediging’, *Het vaderland* (23 april 1875). Overgenomen uit: C.A. Jeekel, *Eenige beschouwingen over “De waarheid” over onze vestiging in Atjeh* (Den Haag, 1879) 54.

³⁶ J. van Swieten, *De waarheid over onze vestiging in Atjeh* (Zaltbommel, 1879) 5.

³⁷ Van Swieten, *De Waarheid*, 6-7.

³⁸ G.M. Verspijck, *Generaal Van Swieten en de waarheid* (Den Haag, 1880) vi.

uitgebreid; ook militairen van lagere rangen schaarden zich al dan niet achter Van Swietens beleid en klommen in de pen. De belangrijkste hoofdrolspelers in de strijd – Van Swieten, Borel en Verspijck – bleven in boeken en artikelen op elkaar reageren. Halverwege de jaren tachtig neemt de hoeveelheid geschriften langzaam af; het werd duidelijk dat de Aceh-oorlog bleef voortduren.³⁹

1.2 Kennis verspreiden en informeren

Niet elke publicatie waarin de herinneringen van Nederlandse militairen over de Aceh-oorlog onder Van Swieten worden beschreven, is direct te herleiden tot de polemiek over het door Van Swieten al dan niet *juist* gevoerde beleid. Vele publicaties geven geen direct waardeoordeel over Van Swieten of diens tegenstanders, maar beschrijven slechts de Nederlandse veroveringen op Aceh. Sommige publicaties negeren deze polemiek zelfs bewust omdat men “den Atjehpennestrijd niet slepende [wil] houden.”⁴⁰ De auteurs benadrukken in dergelijke werken dat zij vooral in de pen klommen om Nederlanders te informeren over hun eigen oorlogservaringen aan de andere kant van de wereld. Daarbij was het vanuit pragmatisch oogpunt noodzakelijk om ook een overzicht te schetsen van het land Aceh en zijn bewoners. Zo verkondigde militair A. ter Beek in zijn inleiding dat hij aanvankelijk voornemens was om enkel een militair-geschiedkundige schets te leveren over zijn ervaringen tijdens de Aceh-oorlog, maar dat het bij nader inzien toch noodzakelijk was om duidelijkheidshalve “een beknopt geographisch en ethnologisch overzicht van Atjeh [te schetsen], benevens een kort verhaal van de eerste en tweede expeditie tegen dat rijk.”⁴¹

Ter Beeks ethnologisch overzicht over de Acehse bevolking was zeker niet de enige van zijn soort. Direct na het uitbreken van de oorlog in 1873 schreef hoogleraar P.J. Veth *Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland*. Het boek voltooide hij in nog geen maand tijd en had vooral als doel om een inleidende beschrijving te geven van land en volk. Veth baseerde zich voornamelijk op Engelse werken, die de kusten van Aceh al decennia eerder hadden onderzocht. Nederlandse geschriften over Aceh waren er namelijk nauwelijks. Saillant detail is dat het boekje – ondanks dat het binnen een maand geschreven werd – gepubliceerd werd na afloop van de eerste expeditie. In zijn inleiding moest Veth daarom tot zijn spijt constateren dat de oorlog met Aceh anders had uitgedraaid dan hij had gehoopt. In voordrachten die hij later hield gaf Veth ook een verklaring voor het falen van de eerste expeditie: hij weet deze aan het gebrek aan aardrijkskundige kennis van de archipel en daar moest volgens hem dringend verandering in komen.⁴²

---

³⁹ Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 127.

⁴⁰ A.W.K. ter Beek, *De vier eerste jaren van den Atjeh-oorlog* (Den Haag, 1883).

⁴¹ Ter Beek, *Vier eerste jaren*, 3.

⁴² ‘Adres aan de Minister van Koloniën van 31 juli 1873’, *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap* 1, 1 (1876), 11-12; ‘Openingsrede van de eerste algemeene vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap op 3 juni 1873’, *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap* 1, 1 (1876); P.J. Veth, *Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland. Topographisch-historische beschrijving* (Leiden, 1873) v-vi; Paul van der Velde, *P.J. Veth (1814-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië* (Leiden,

De reden dat Veth hier – als niet militair – expliciet genoemd wordt, is te danken aan zijn rol als voorzitter van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. Deze organisatie werd ongeveer gelijktijdig met het uitbreken van de Aceh-oorlog opgericht en had als doel om kennis te verwerven van onder andere geografie en etnografie in zowel Nederland als daarbuiten.⁴³ Het genootschap achtte het bijvoorbeeld noodzakelijk om onderzoek te doen naar de aardrijkskundige kennis over Aceh. Veth en enkele andere leden schreven daarop een brief aan Minister van Koloniën Fransen van der Putte waarin ze hierop aandrongen, want, zo stelden ze: “hadden wij die kennis reeds bij vroegere expedities bezeten dan zou bloed en schatten bespaard geweest kunnen blijven.”⁴⁴ Fransen van der Putte moest echter niets van deze bemoeienis weten en wees de aangeboden hulp van de hand.⁴⁵

Veths bekommernis om de Aceh-oorlog leidde ertoe dat het Genootschap actief bleef zoeken naar kanalen om informatie te verstrekken over de Aceh-oorlog. Voor militairen kon de organisatie een belangrijke financier zijn om een manuscript over de Aceh-oorlog op de markt te kunnen brengen. Zo was tijdens de vergadering van 30 september 1876 militair J.A. Kruijt een van Veths toehoorders. Veth praatte opnieuw over de oorlog in Aceh, waarschijnlijk omdat het Genootschap een wetenschappelijke expeditie op Midden-Sumatra aan het voorbereiden was. Kruijt bood Veth na afloop van diens presentatie een manuscriptversie van zijn boek aan en vroeg Veth een voorwoord te schrijven. Veth reageerde hoogst ingenomen en raadde Kruijt dringend aan het boek te publiceren.⁴⁶ In het voorwoord maakte Veth duidelijk wat zijn mening was over alle geschriften die over de Aceh-oorlog zijn gepubliceerd:

Het staat vast dat belangrijke rapporten in handen der Regeering gekomen zijn, en dat daaruit veel wetenswaardigs in de koloniale verslagen is medegedeeld; maar er is een groote afstand tusschen een officieel rapport, dat zich gewoonlijk ook tot de beschrijving der officieele verrichtingen bepaalt, en gedenkschriften die in lossen vorm de dagelijksche ontmoetingen, waarnemingen en opmerkingen mededeelen. Niet slechts wordt de lezer door deze laatste veel meer aangetrokken, maar in den grond zijn zij ook oneindig leerzamer. Maar hoeveel goeds ook over Atjeh moge geschreven zijn, van zulke gedenkschriften bezitten wij veel te weinig, en het is daaraan toe te schrijven dat de natie in het algemeen van de Atjehsche zaken en belangen nog hoogst gebrekkige voorstellingen heeft, om niet te zeggen in volslagen onkunde verkeert.⁴⁷

2000) 231-235; Dirk Janse, *Het koloniale album als verhaal. Beeldvorming in fotoalbums uit Sumatra, 1860-1900* (onuitgegeven masterscriptie Universiteit Utrecht, 2007) 45-47.

⁴³ Zie: A. Wentholt (red.), *In kaart gebracht met kapmes en kompas. Onderzoekstochten van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap tussen 1873-1960* (Heerlen/Utrecht, 2003).

⁴⁴ ‘Adres’, *Aardrijkskundig Genootschap*, 1, 1 (1876), 11-12.

⁴⁵ Velde, *Veth*, 235

⁴⁶ Kruijt, *Atjeh*, vi-vii.

⁴⁷ Kruijt, *Atjeh*, vi.

Kruijts werk was net als dat van Ter Beek anders van opzet dan de vele tientallen werken van andere militairen die in de boekhandels lagen. Het leeuwendeel viel binnen de papieren oorlog, waardoor zij vooral het militaire beleid op Aceh aanmoedigden of ter discussie stelden. Er was in deze werken weinig ruimte voor informatieverstrekking over bijvoorbeeld het land en zijn inwoners. Kruijt en Ter Beek hier poogden met hun boeken verandering in te brengen. Daarbij was het Aardrijkskundig Genootschap een belangrijke (financiële) motor achter de publicaties van enkele onderzoeken.

2. De publicaties in het tijdperk-Van der Heijden

Toen Van Swieten een gouden vaas kreeg aangeboden als blijk van zijn verdiensten, leek er een relatieve rust te zijn ontstaan in Aceh. De Nederlandse gouverneurs in Aceh, die elkaar in snel tempo afwisselden, voerden een verdedigend beleid. Het ontbrak aan geldelijke middelen om grote expedities op touw te zetten. De Acehers bleven een guerrilla-oorlog voeren en dus concludeerde gouverneur-generaal Johan van Lansberge in 1879 dat de tijd rijp was om een laatste militaire operatie uit te voeren die de overwinning zou brengen. Kolonel Karel van der Heijden werd aangesteld als gouverneur van Aceh en was tevens belast met de uitvoering van deze omvangrijke offensieve expeditie. Onder militairen heerste ondertussen grote verdeeldheid en frustratie. In verschillende dagbladpublicaties van militairen werd blijk gegeven van slechte hygiënische omstandigheden in de kampementen; tevens heersten cholera, dysenterie en tyfus onder de KNIL-militairen. In het rampjaar 1876 lieten, volgens Van 't Veer, zelfs 1400 KNIL-mannen het leven.⁴⁸

De expedities van Van der Heijden waren zeer offensief. Historicus Harmanny, die de dagjournalen van de kolonel vergeleek met publicaties over de expeditie, stelde zelfs dat de expeditie nog meer Acehse slachtoffers had gemaakt dan Van der Heijdens felste tegenstander heeft durven te beweren.⁴⁹ Deze harde militaire strategie leidde begin jaren tachtig van de negentiende eeuw tot een oplaaing van de discussie over de beleidsvoering. Was de expeditie onder Van der Heijden niet te wreed of was het juist de enige manier om Aceh te kunnen onderwerpen? Het interessante aan deze discussie is dat het niet enkel gevoerd werd door hooggeplaatste militairen, maar dat ook de dagbladpers een behoorlijk aandeel had. Sterker nog: een militair liet zelfs blijken dat de dagbladpers van grote invloed was op de strijdvaardigheid van de KNIL-militairen. Hij betreurde “dat er door die *Atjeh-polemiek* voor den strijd in het leger verdeeldheid ontstaan is, daar waar *eendracht* voor den strijd tegen de ongehoorde aanmatigheden van het

---

⁴⁸ Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 121.

⁴⁹ Azarja Harmanny, ‘Een ‘voorbeeldloze tuchtiging’. Het militaire optreden van Karel van der Heijden in Atjeh, 1879’, *Mars et Historia. Nederlandse vereniging voor Militaire Historie* 43:3 (2009) 15-23, aldaar 22.

leekenelement en de krenkende bejegening van het leger eene bijna niet te overwinnen kracht zouden hebben uitgemaakt!”⁵⁰

2.1 *Militairen en de overheid*

Naast de discussie tussen dagbladpers en militairen zien we ook dat militairen en de dagbladpers zich keerden tegen de overheid. Enkele militairen hadden zich al geërgerd aan de steeds wisselende beleidsvormen van de overheid. Een aantal jaren werd er militair-offensief opgetreden; dan weer een aantal jaren defensief-civiel. Een gepensioneerd soldaat schreef zeer verheugd na de onderwerping van Aceh door generaal Van der Heijden dat er een einde werd gemaakt aan de “steeds wisselende en wijfelende politiek (...) dank zij den moed en het beleid, de volharding en voortvarendheid van den generaal Van der Heijden.”⁵¹ De Aceh-oorlog was volgens hem in de laatste fase beland. Hij juichte echter te vroeg, net als de Nederlanders die Van der Heijden in 1881 feestelijk ontvingen in Nederland. De Aceh-oorlog bleef in guerrillavorm doorgaan, dit keer onder civiele gouverneurs. Het einde van de oorlog was nog lang niet in zicht.⁵²

Van niet-militaire zijde – maar in de context van dit verhaal zeker vermeldenswaardig – waren de publicaties over Aceh en de Aceh-oorlog die van overheidswege werden gepubliceerd. Zoals eerder in dit hoofdstuk aangegeven, startte de overheid een actieve militaire wervingscampagne in 1875. Daarnaast trachtte zij mettertijd informatie te verschaffen over de oorlog aan de Nederlandse bevolking. Zo gaf de overheid kaarten en documenten die sporadisch verschenen in de eerste twee jaren van de oorlog, maar eind 1881 veelvuldig beschikbaar kwamen. In die jaren was namelijk een speciale parlementaire commissie belast met het onderzoek naar het ontstaan van de Aceh-oorlog in 1874. Deze commissie heeft de geheime stukken ‘van Regeringswege’ openbaar gemaakt.⁵³

Enkele jaren na het parlementaire onderzoek kwam het driedelige geschiedeniswerk van majoor E.B. Kielstra over de Aceh-oorlog in de boekhandels te liggen (1884). Het werk maakte gebruik van bronnen die door het ministerie van Koloniën waren aangeleverd en gaf derhalve een minutieus feitenrelaas over de besluitvorming van de oorlog. Kielstra verkondigde in zijn inleiding dat het geen Nederlander onverschillig mag zijn “hoe, dank zij hare onverdroten plichtsbetrachting,

---

⁵⁰ P.G. Booms, ‘Een slotwoord over de Eerste Atjehsche Expeditie’, *IMT*, 13:2 (1882), 445-451, aldaar 450.

⁵¹ *De benoeming van een civiel gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden* (Den Haag, 1881) 1.

⁵² ‘Huldeblijk aan generaal Van der Heijden’, *Algemeen Handelsblad* (5 juli 1881) 5.

⁵³ *Kaart van het terrein des oorlogs in het rijk Atjeh nabij de hoofdplaats. Opgenomen in april 1873 door de expeditionaire verkenningsbrigade* (Den Haag, 1873); *Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873* ([Den Haag], 1881); *Oorlog met Atjeh. Verslag van het verhandelde in de vergaderingen der Tweede Kamer in Comité-Generaal van 16,17,18 en 19 april 1874* ([Den Haag], 1881).

ons gezag in Indië wordt gehandhaafd, uitgebreid en bevestigd.”⁵⁴ Hij schreef zijn boek dus vooral met het doel om Nederlanders informatie te geven over de oorlog. Zijn boek was in die tijd uniek: het volgende historisch werk op basis van overheidsarchieven werd pas achttien jaar later geheel in opdracht van de regering door E.S. de Klerck geschreven. Beide geschiedwerken zouden in latere (postkoloniale) tijden een belangrijke bron vormen voor Aceh-oorlog-onderzoekers.⁵⁵

Tenslotte dient vermeld te worden dat de overheid nog twee publicaties van een militair ondersteunde. KNIL-militair Bruinsma had twee boekjes geschreven over zijn krijgsverrichtingen in Aceh, die hij uitvoerde in de maanden april en mei van het jaar 1889. Het laatst gepubliceerde boekje is “met machtiging van Z.E. den Minister van Koloniën, bewerkt naar officieele gegevens”.⁵⁶ Het andere boekje is daarentegen door de Vereniging tot beoefening der Krijgswetenschap financieel gesteund. Dit bestuur verzocht Bruinsma namelijk, naar aanleiding van een voordracht die hij hield bij deze Vereniging, zijn herinneringen op schrift te stellen, waarbij men de wens uitsprak dat het boekje “een welgelukte poging moge worden om eenige uitstekende daden van moed, beleid en trouw (...) algemeen bekend te maken.”⁵⁷

3. Militaire publicaties in de periode 1873-1893

In dit hoofdstuk is gepoogd om (1) een overzicht te geven van de verscheidenheid aan met name door Nederlandse militairen geschreven publicaties over de Aceh-oorlog die zijn verschenen tussen 1873 en 1890. De intentie was daarbij niet om alle publicaties te benoemen en uitvoerig te bespreken, maar was erop gericht om zowel overeenkomsten en verschillen als oorzaken en gevolgen te beschrijven tussen al deze publicaties. De redenen om te publiceren verschilden per auteur, maar hadden gemeen dat zij ófwel werden uitgedaagd door derden om te schrijven, ófwel vanuit een pragmatisme het Nederlandse publiek wilden informeren over de oorlog. Het was daarbij mogelijk dat ze door publieke of particuliere organisaties werden gefinancierd of anderszins werden ondersteund.

Daarnaast (2) heeft dit hoofdstuk laten zien dat deze militaire publicaties niet op zichzelf stonden, maar dat zij actie en reactie teweegbrachten. De publicaties die onder de ‘Van Swietenpolemieck’ kunnen worden geschaard laten dit overduidelijk zien: de ene publicatie bracht andere hooggeplaatste militairen in beroering om over de Aceh-oorlog te schrijven. Het was echter ook mogelijk dat publicaties reageerden op politiek beleid of op discussies die er gevoerd werden in de

---

⁵⁴ E.B. Kielstra, *Beschrijving van den Atjeh-oorlog. Met gebruikmaking der officieele bonnen door het departement van koloniën daartoe afgegaan* 3 dln. (Den Haag, 1883) I, viii.

⁵⁵ Van 't Veer, *Atjeh-oorlog*, 303; Kielstra, *Beschrijving*, I, viii; E.S. De Klerck, *De Atjeh-oorlog* (Den Haag, 1912).

⁵⁶ J.F.D. Bruinsma, *Onze versterking in het landschap Edi en de krijgsverrichtingen aldaar gedurende de maanden april en mei 1889* (Sneek, 1890) 3.

⁵⁷ J.F.D. Bruinsma, *De verovering van Atjeh's groote missigat* (Sneek, 1889) 3.

dagbladpers. Met name in de jaren na Van der Heijdens expeditie is te zien dat de dagbladpers een discussie teweegbracht over de moraliteit van militaire handelingen en dat militairen met name in tijdschriftartikelen, hierop reageerden. Nu de *context* van militaire publicaties over de Aceh-oorlog beschreven is, zal in het volgende hoofdstuk de *inhoud* van de militaire publicaties aan de orde wordt gesteld.

Hoofdstuk II

KNIL-militairen ontmoeten Acebers

„Sta op vrouw”, gebood hij ernstig en koel, „zeg mij waarheen is Abdul Rachman gelucht.” „Heer”, antwoordde zij vol waardigheid, „dood mij, maar dwing mij niet een dienaar des profeets aan de ongelovigen te verraden,” en gelijktijdig de slendang van de schouders rukkende, ontblootte zij haren boezem, als gereed om eenen doodelijken stoot te ontvangen. De heldere, roode vlam van de toorts wierp haar volle licht op dit eigenaardig tooneel. Eene martelares gelijk, die zich voor hare zaak ter dood gaat wijden, stond deze jonge vrouw met opgeheven hoofd en van dweepzucht vlammende oogen te midden onzer gebarde krijgers. Inderdaad, de groep was het penseel eens schilders overwaard.⁵⁸

Een groep van 45 Nederlandse militairen liep onder leiding van kapitein Halewijn een patrouille aan de oostkust van Aceh op 2 augustus 1879. Zij waren op zoek naar waarnemend hoofd Abdul Rachman, die zich schuil zou houden in een van de vissershuisen in de moeilijk begaanbare kampong Mahdé. De kampong leek verlaten, maar in het huis waar volgens inlichtingen Abdul Rachman zich schuil zou houden, verscheen een Acehse vrouw aan de deur. In het huis waren sporen van uitbraak zichtbaar en dit was aanleiding voor kapitein Halewijn om de vrouw te ondervragen. De auteur verbaasde zich over de strijdlustigheid van deze vrouw en weet haar bereidheid om te sterven aan de islamitische godsdienstzin: de Aceher vecht een heilige oorlog “met zulk eene grenzenlooze doodsverachting tegen den blanke, den gehaten kafir” om Allah welgevallig te zijn.⁵⁹

Bovenstaand ‘eigenaardig tooneel’ is geschreven door eerste-luitenant J.P. Schoemaker in het tweede deel van zijn in 1890 verschenen *Schetsen uit den Atjeh-oorlog*. De auteur putte niet alleen uit eigen herinneringen, maar riep ook zijn ‘Indische Kameraden’ op om hun ervaringen van de Aceh-oorlog te delen. Al deze herinneringen werden samengevoegd tot één – met mooie volzinnen en metaforen doorspekt – verhaal, waarbij Schoemaker voor ogen had om “bij den landgenoot waardeering op te wekken voor het Neerlandsch-Indische leger en de belangstelling levendig te houden voor den Atjeh-oorlog.”⁶⁰ De bundels zijn dus vanuit een bepaalde visie zeer nauwkeurig in elkaar gezet. Tegelijkertijd zijn verhalen als die van Schoemaker voor historici interessant onderzoeksmateriaal om te bestuderen hoe er door militairen geschreven werd over oorlogshandelingen en hoe daarin de Acehse vijand werd verbeeld.

---

⁵⁸ J.P. Schoemaker, *Schetsen uit den Atjeh-oorlog*, 2 dln. (Den Haag, 1887-1890) II:175.

⁵⁹ Schoemaker, *Schetsen*, II: 166-176, Cit. op 166.

⁶⁰ Schoemaker, *Schetsen*, I: voorwoord.

In dit hoofdstuk zal geanalyseerd worden hoe Nederlandse militaire auteurs de Acehse strijders en bevolking in hun publicaties over de oorlog verbeeldden. Deze verbeelding helpt te huden hoe ze hun oorlogshandelingen trachtten te legitimeren. Er zal daarbij ook aandacht worden geschonken aan denkbeelden over de ‘eigen’ Nederlandse cultuur en het ‘eigen’ militaire handelen. Deze denkbeelden bepalen immers ook wat en hoe iets als ‘vreemd’, ‘anders’ en ‘vijandig’ wordt getypeerd. Het hoofdstuk is chronologisch-thematisch van opzet. Dat wil zeggen dat aangevangen wordt met de kennis die Nederlandse militairen hadden over de bevolking op Aceh voorafgaand aan de oorlog en dat geëindigd wordt met publicaties die rond het jaartal 1880 verschenen. Omdat elke publicatie met een ander doel geschreven is, is het van belang om de nadruk te leggen op thematische overeenkomsten en verschillen. Hierdoor kan inzichtelijk gemaakt worden hoe denkbeelden over de Acehse bevolking gedurende de oorlog veranderden of hetzelfde zijn gebleven.

1. De eerste expeditie: De Hollander over Aceh

Vóór aanvang van de Aceh-oorlog hadden militairen tijdens hun opleiding al kennis kunnen maken met de bevolking van Aceh via de zogenaamde *Historische leercursus* van Johannes Jacob de Hollander. Hij was docent – later zelfs hoogleraar – aan de Koninklijke Militaire Akademie in Breda en was verantwoordelijk voor het onderwijs van geschiedenis, aardrijkskunde en land- en volkenkunde van Oost-Nederlands-Indië. In 1861 had hij zijn *Leercursus* gepubliceerd, waarin hij over de Acehers het volgende schreef:

*Zij zijn over het algemeen groot en welgemaakt, doch hebben in hun gelaat een trek van valsheid, welke hun een onaangenaam voorkomen geeft (...) Hun karakter [wordt] geteekend als trotsch, wispelturig, achterhoudend, trouwloos, verraderlijk, wraak- en moordzuchtig; en moge dit al in sommige opzichten overdreven wezen, zeker is het althans dat zij als handelaars volstrekt niet te vertrouwen zijn.*⁶¹

De Hollander had de kennis over de Acehse en andere bevolkingsgroepen van de Indonesische archipel uit verschillende bronnen gehaald. De kennis van de Acehse bevolking was echter vrij gering: de kusten waren uitgebreid verkend, maar geografische kaarten uit deze periode laten zien dat het binnenland van Aceh voor Europeanen nog onbekend terrein was. De weinige informatie die al beschikbaar was over de Acehers, was voornamelijk afkomstig van handelaren die met hun schepen via het pas geopende Suez-kanaal langs de noordpunt van het eiland Sumatra naar de rest

---

⁶¹ Dr. J.J. de Hollander, *Handleiding der beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië. Historische leercursus ten gebruike der Koninklijke Militaire Akademie* 2 dln. (Breda, 1861) I, 629.

van de Indonesische archipel voeren. Hun beeldvorming van de Acehse kustbewoners spitste zich toe op twee kenmerken. Ten eerste waren er voor de kust van Aceh verschillende zeeroversbenden actief, waardoor Acehers al snel te boek stonden als rovers. Ten tweede konden Nederlandse handelaren moeilijk afspraken met de Acehse kustbewoners maken, waardoor zij al snel als ‘trouwloos’ en ‘verraderlijk’ werden gezien.⁶²

1.1 Een eerste kennismaking met de islamitische vijand

Gedurende de eerste twee jaren van de Aceh-oorlog werden enkele geschiedenissen gepubliceerd over de aanleiding en het verloop van deze oorlog. In deze geschiedenissen werd vaak ook een korte karakterschets van de bevolking gegeven. Zo schreef de gepensioneerde kolonel en commandant van de Militaire Academie in Breda Abraham Gerlach enkele maanden na de eerste expeditie een geschiedkundig overzicht van de betrekkingen tussen Nederland en het sultanaat Aceh. Voor zijn werk maakte hij gebruik van (wetenschappelijke) bronnen; zelf is hij nooit naar de Indonesische archipel afgereisd. Interessant is dat Gerlach de kennis over de Acehse bevolking in vooroorlogse geschriften koppelde aan de gebeurtenissen die in Aceh hadden plaatsgevonden. Zijn analyses geven daardoor een uitermate goed beeld van hoe ‘de vijand’ in de net ontstane koloniale oorlog werd ingekaderd binnen de al bestaande geringe kennis over de kustbewoners in het noordwesten van het eiland Sumatra.⁶³

Gerlach gaat, op basis van zijn literatuurstudie, grotendeels mee in De Hollanders karakterbeschrijving van ‘trouweloze Acehers’. Hij voegt er echter in een bijzin aan toe: “...ofschoon er toch voorbeelden bestaan dat zij met moed en vooral met eene bepaalde doodsverachting hebben gestreden.”⁶⁴ Deze tweedeling tussen ‘trouwloos’ en ‘moordzuchtig’ enerzijds en ‘moedig’ anderzijds is terug te vinden in vrijwel alle publicaties die het karakter van de Acehers tijdens de Aceh-oorlog beschreven. Daarmee zijn de ‘moed’ en ‘doodsverachting’ nieuwe elementen die in de eerste jaren van de Aceh-oorlog aan de karakterschets van de Acehse bevolking werden toegevoegd. ‘De vreemde kapers in het noorden van Sumatra’ werden binnen het oorlogsdiscours door Nederlanders bestempeld als ‘vijanden’. Dit was echter niet het enige element; er viel namelijk ook een religieuze dimensie te ontwaren.⁶⁵

---

⁶² De Hollander, *Handleiding*, I, 629.

⁶³ W.M.C. Regt, ‘Abraham Jean Arnaud Gerlach’, in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 10 dln (Leiden, 1937) X, 280-281; A.J.A. Gerlach, *Atjib en de Atjinezin. Beknopt overzicht van onze betrekkingen tot dat rijk, sedert de vestiging der Nederlanders in den Oost-Indischen Archipel* (Arnhem, 1873) 26-29.

⁶⁴ Gerlach, *Atjib*, 27; De Hollander, *Handleiding*, I, 629.

⁶⁵ Zie bijvoorbeeld: George Kepper (red.), *De oorlog tusschen Nederland en Atchin* (Rotterdam, 1874); J.J. de Rochemont, *Onze vestiging in het rijk van Atsjin. Een volksvoorzetting* (Haarlem, 1876); Gerlach, *Atjib* (Arnhem, 1873); Ter Beek, *Vier jaren*.

Uit studies van vóór de Aceh-oorlog blijkt dat Nederlanders wisten dat het overgrote deel van de kustbewoners van Aceh islamitisch was. De kennis die deze auteurs hadden over de islam werd op de gewoontes en gebruiken van de Acehers geprojecteerd. Zij kwamen tot de conclusie dat de Acehers slechts ‘in naam’ islamitisch waren, omdat zij de plechtigheden die bij hun godsdienst hoorden gebrekkig uitvoerden.⁶⁶ Hoewel dit op zichzelf al een interessant gegeven is, speelt de islamitische achtergrond van de Acehse bevolking een belangrijke rol in de beeldvorming van militairen over de Aceh-oorlog. De oorlog werd namelijk niet enkel in een imperialistische of nationalistische context geplaatst, maar ook in een religieuze: er werd niet slechts gevochten tussen Europeaan en Aceher, maar ook tussen christen en moslim. Het gevolg was dat ‘de Acehse vijand’ geplaatst werd binnen een discours van eeuwenlange vijandschap tussen de christelijke en islamitische religie. Acehers werden daardoor niet enkel vanuit etnisch oogpunt als ‘anders’ en ‘minderwaardig’ gezien, maar werden ook direct als vijandelijk gezien door hun islamitische geloofsovertuiging.⁶⁷

Verscheidene militairen legden in hun publicaties een verband tussen de islamitische achtergrond van de Acehers en hun manier van oorlogvoering. Zo schreef George Kepper, kapitein der Genie, in 1874:

*Hunne onversaagdheid wordt, hoofdzakelijk doordat het fanatisme van den godsdienst in het spel komt, een ware doodsverachting; zij werpen zich woedend op hun vijand en zijn door het moorddadigst vuur soms niet tot staan te brengen.*⁶⁸

Over dit zogenaamde ‘fanatisme’ van de Acehse bevolking schreef Gerlach dat het een “nimmer te verwaarloozen factor bij elke Mohammedaansche bevolking” was.⁶⁹ Daarnaast gaf Borel aan dat de Acehers wel zouden buigen “evenals hunne geloofsgenooten, de Arabieren in Algerië” en het gezag zouden erkennen “van den machtigen vreemdeling”⁷⁰. Het verzet van de Acehers werd dus vergeleken met het islamitische verzet dat zich manifesteerde bij koloniale oorlogen, zoals in India en Algerije.⁷¹

---

⁶⁶ De Hollander, *Handleiding*, I, 629.

⁶⁷ Zie onder andere: Booms, *Over de eerste expeditie tegen Atjeh. Een antwoord aan generaal de Stuers* (Den Haag, 1875) 8; Kruijt, *Atjeh*, 22-23; Schoemaker, *Schetsen*, II, 166-176.

⁶⁸ George Kepper (red.), *Oorlog*, 4.

⁶⁹ Gerlach, *Ajijn*, 19.

⁷⁰ G.F.W. Borel, *Drogredenen zijn geen waarheid. Naar aanleiding van het werk van den luitenant-generaal Van Swieten over onze vestiging in Atjeh* (Den Haag, 1880) 31-32.

⁷¹ Zie bijvoorbeeld: Rudolph Peters, *Islam and colonialism. The doctrine of Jibad in Modern History* (proefschrift; Den Haag, 1979), met name hoofdstuk 3.

We kunnen hieruit concluderen dat in de karakterbeschrijvingen van de Acehse bevolking termen als ‘moedig’, ‘doodsverachtig’ en ‘fanatisme’ werden gekoppeld aan oorlogen die Europa reeds eerder met islamitische volkeren had gevoerd. De oorlog met Aceh was daardoor in de beeldvorming van Europese soldaten niet slechts een koloniale oorlog, maar ook een religieuze. Met name het fanatisme en de volharding waarmee de Acehse soldaten tegen het KNIL bleven vechten, werden, naarmate het conflict bleef voortduren, een substantieel onderdeel van het in Nederland gevoerde debat over de Aceh-oorlog. Had men de vijand, waarvoor Gerlach in 1873 al waarschuwde, te licht gewogen? Of had het fanatisme van de Acehers op een andere manier bestreden moeten worden? Het waren vragen die onder andere gesteld werden in 1875; een jaar na de tweede expeditie onder leiding van generaal Van Swieten.

2. De tweede expeditie: een rechtvaardige expeditie?

In de grote hoeveelheid oorlogsliteratuur die geschreven is tussen 1875 en 1880 werd voornamelijk de vraag gesteld waarom het Van Swieten niet was gelukt om Aceh te onderwerpen. Verscheidene personen en instanties, zoals de Nederlandse overheid en de KNIL-legerleiding, werden als zondebok aangewezen binnen deze polemiek. Enerzijds zou men te weinig onderzoek hebben gedaan naar de geografie van Aceh en zijn bewoners, waardoor de strijdvaardigheid van de Acehse bevolking zou zijn onderschat. Anderzijds was er, volgens deze bronnen, geen goed (militair) strategisch plan om de bevolking van Aceh te onderwerpen.⁷² Van Swieten schudde al deze beschuldigingen van zich af en schreef erover in zijn boek *De Waarheid*:

*Ons beschuldigt men van de Atjehers te licht te hebben aangezien, hoewel al ons doen en laten getuigt, dat wij ze steeds als vijanden hebben beschouwd die men respecteeren moet, waartegen met omzichtigheid geageerd behoort te worden.*⁷³

Van Swieten introduceerde met deze argumentatie een nieuwe kijk op de beeldvorming van de Acehse bevolking. Hij gaf aan dat de vijand ‘gerespecteerd’ diende te worden; hard optreden zou juist een averechts effect hebben. Zijns inziens zou religieus ingegeven fanatisme van de Acehers bij al te hard optreden van KNIL-militairen, leiden tot een weerbaardere bevolking. Hierdoor zou de onderwerping van Aceh steeds moeizamer worden. Aceh was namelijk, zo betoogde Van Swieten, een onafhankelijk sultanaat en koesterde een ‘traditionele haat’ naar de niet-islamitische

---

⁷² Zie hiervoor o.a.: Verspijck, *Van Swieten*; Booms, *Eerste expeditie, Nederland en het rijk*; Jeekel, *Beschouwingen*; H.F. Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876. De officieele handelingen der guerilla. Uit officieele bescheiden samengesteld* (Breda, 1883).

⁷³ Van Swieten, *De Waarheid*, 462.

Europeanen.⁷⁴ Daarom was het noodzakelijk uiterst diplomatiek te werk te gaan en de gebruiken en gewoonten van de Acehse hoofden tijdens onderhandelingen niet te verwaarlozen. De generaal gaf echter tegelijkertijd toe dat hij onder zijn bewind verzuimd heeft om een Europese ambtenaar onderzoek te laten doen naar deze gebruiken, waardoor de middelen tot onderhandeling vanuit Europese zijde beperkt waren.⁷⁵ Van Swieten concludeerde namelijk dat “het niet opgaat dat een volk, al is het ook zoo onbeschaafd als de Atjehers, onvatbaar zoude zijn voor goede procédés, en alleen door geweld, brandstichting en verwoesting zijner bezittingen tot onderwerping te brengen is.”⁷⁶

2.1 De Acehse soevereiniteit

Naarmate de oorlog met Aceh bleef voortduren, kreeg *De Waarheid* van Van Swieten steeds meer kritieken, met name toen het offensieve beleid van een latere opvolger van Van Swieten, kolonel Karel Van der Heijden, leek te werken. In opdracht van gouverneur-generaal Van Lansberge voerde Van der Heijden in 1878/9 enkele tuchtigingsexpedities uit op Groot-Atjeh. Deze felle strategie, die ook de Acehse bevolking hard raakten, kon onder andere de goedkeuring krijgen van generaal Verspijck. Verspijck was fel tegenstander van Van Swietens niet-aanvalsbeleid en zag Van der Heijden juist als dé oplossing van de oorlog die al zeven jaar op de Nederlandse schatkist drukte: Nederland was door schade en schande wijs geworden, liet eindelijk het afwachtende stelsel los en volgde nu het stelsel dat goede resultaten gaf. “Hoe krachtiger het Atjesche volk zijne onafhankelijkheid verdedigde, des te krachtiger moesten de maatregelen zijn om het eerbied voor onze macht in te boezemen.”⁷⁷

Naast Verspijck had militair G.F.W. Borel ook felle kritieken op Van Swietens *De Waarheid*. Borel zag Van der Heijdens harde militaire aanpak als een noodzakelijkheid, omdat het beleid van Van Swieten en de afwachtende houding van zijn opvolgers het fanatisme van de Acehers juist had aangewakkerd. Zijns inziens bezaten de Acehers zoveel strijd lust en moed dat geen Nederlander dat bij aanvang van de oorlog had kunnen bedenken.⁷⁸ Dit fanatisme kon, volgens Borel, enkel bestreden worden als de Acehers zich *volkomen* overwonnen voelden. Zij zullen “buigen voor het onvermijdelijke en het gezag erkennen van den machtigen vreemdeling, die den voet op hun grondgebied heeft gezet.”⁷⁹

---

⁷⁴ Ibidem, 32.

⁷⁵ Ibidem, 32, 38.

⁷⁶ Ibidem, 86.

⁷⁷ Verspijck, *Generaal van Swieten en de waarheid* (Den Haag, 1880), 192-195; cit. op 194.

⁷⁸ Borel, *Drogredenen*, 15.

⁷⁹ Ibidem, 31-32.

Op het eerste gezicht lijkt Borel dezelfde argumenten als Verspijck aan te dragen in zijn 600-pagina's tellende boek, maar er is een substantieel verschil in hun beeldvorming over het Nederlandse oorlogsbeleid. Borel was namelijk een tegenstander van Van Swieten's militaire optreden. Zijns inziens had Van Swieten een agressieve annexatiedaad begaan, waardoor de Acehers met veel haat en verbittering jegens de Nederlandse dwang tot overheersing vochten. Tegelijkertijd was Borel van mening dat Van Swieten niet doorpakte, waardoor de Acehse bevolking elke mogelijkheid bleef aangrijpen om haar onafhankelijkheid te behouden. Ook na Van der Heijdens agressieve optreden was het volgens Borel niet ondenkbaar dat de Acehse bevolking nog meer haat en afschuw naar het Nederlandse koloniale gezag ging koesteren dan voorheen. Hun gevoel van soevereiniteit was in ieder geval uitgeschakeld, waardoor de gevechten van Acehse zijde (eindelijk) zouden worden gestaakt.⁸⁰

De expliciete nadruk die Borel en Verspijck legden op de schending van de soevereiniteit van de Acehers was nieuw binnen het debat dat in Nederland over de oorlog gevoerd werd. Vóór 1880 was namelijk de heersende opvatting dat de Acehers telkens met elkaar in gevecht waren en dus sterk verdeeld waren. Rond het jaar 1880 ontstond echter het idee dat zowel de Acehse strijders als de burgerbevolking één front vormde dat samen een guerrilla-oorlog vocht tegen de Nederlandse koloniale overheerser. Hun fanatisme zou worden gevoed door de islamitische cultuur; Borel vergeleek de Aceh-oorlog daarom meerdere malen met de strijd die door Algerijnen onder Frans koloniaal bewind werd geleverd. Van Swieten was het echter niet eens met deze argumentatie: hij stelde dat de Acehers niet zozeer streden voor hun nationalistische onafhankelijkheid – zij erkenden immers de sultan van Turkije als opperheer – maar zij hadden van oudsher een grote vijandschap voor de Nederlanders.⁸¹

2.2 *Een humaan oorlogsbeleid*

De publicaties van deze hooggeplaatste militairen laten (impliciet) zien hoe militairen zich, binnen de gevoerde discussie over het *juiste* politiek-militaire beleid, een beeld vormden van de Acehse strijders en de bevolking. Er werd onder andere geredetwist over de vraag hoe het religieus fanatisme van de Acehers bestreden diende te worden. Daarbij waren tal van militairen die verscheidene oplossingen voor ogen zagen. Zo vond Verspijck dat Van Swieten te lichtvaardig was opgetreden, terwijl Borel juist het tegenovergestelde vond. Van Swieten haalde op zijn beurt aan dat hij noch lichtvaardig noch inhumain te werk was gegaan. Deze discussie laat dus zien dat Nederlandse beeldvorming over de Acehse bevolking ook een causaliteit heeft met discussies over

---

⁸⁰ Ibidem, 179;182.

⁸¹ Van Swieten, *De Waarheid*, 32; vgl Borel, *Drogredenen*; Verspijck, *Van Swieten*.

de legitimiteit van het ‘eigen’ handelen binnen deze oorlog. De argumentatie die Van Swieten gebruikt voor ‘zijn’ legitimering van de oorlogshandelingen onder zijn bewind is hier een mooi voorbeeld van:

Ik stel er roem in, dat in dezen oorlog geen bloed nutteloos vergoten is en dat hij met humaniteit is gevoerd. Het geheele Nederlandsche volk kan zeggen, dat geen enkele smet van wreedheid, woestheid of vernieling aan onze wapenen kleeft. Ik meen, dat dit voor de eer van ons volk niet zonder waarde is. Maar ook de geheele onderwerping van de Atjehers zal er des te gemakkelijker en spoediger door worden. Wij hebben immers in hun harten het gevoel van wraak niet gekweekt en, zoo het bestaat, niet aangewakkerd, doch eerder uitgedoofd.⁸²

Wat opvalt is dat Van Swieten het begrip ‘humaniteit’ gebruikt. Waarschijnlijk poogde Van Swieten op deze manier de gefaalde expeditie van 1874 in een positiever daglicht te brengen bij het Nederlandse publiek. Immers, de offensieve expedities van generaal Van der Heijden leken te slagen, waardoor Van Swietens expeditie verguisd werd. De enige manier voor Van Swieten om ‘zijn’ expeditie te verdedigen, was door het als humaan en doordacht te bestempelen. Luitenant-kolonel H.F. Meijer, zelf actief op Aceh gedurende de tweede expeditie, schreef in 1883 dat Van Swieten gehoopt had op een bevolking die zich langzamerhand zou verenigen met de nieuwe status quo als onderworpen gebied, maar dat de “inheemsche bevolking zich volstrekt niet stoorde aan de haar gegeven bevelen of goeden raad.”⁸³ Volgens Meijer was het niet aan Van Swietens tactiek te wijten dat de expeditie in 1874 was mislukt, maar werd de onderwerping door de ‘volksaard’ van de Acehers verstoord.⁸⁴ Ook in Meijers argumentatie worden dus *bepaalde* denkbeelden over de Acehse bevolking gebruikt om het *eigen* handelen te legitimeren.⁸⁵

In bovenstaande paragraaf is aan de orde gekomen hoe militairen in ‘papieren-oorlog-publicaties’ de Acehers beschreven. Daarbij is opgemerkt dat de denkbeelden van het *eigen* handelen bepalend zijn geweest in de beschrijving van de Acehse vijand. De argumentatie van de verschillende militairen loopt sterk uiteen: Van Swieten en Meijer stelden dat er tijdens de tweede expeditie op een humane en legitieme basis oorlog is gevoerd. Borel en Verspijck stelden echter dat Van Swieten met zijn beleid de Acehse soevereiniteit had geschaad en dat dat – in combinatie met de Islamitische achtergrond van de Acehers – leidde tot zeer fanatieke oorlogsvoering van Acehse zijde. De enige manier om dit fanatisme te smoren was om Acehers te laten geloven dat zij

---

⁸² Van Swieten, *De Waarheid*, 488.

⁸³ H.F. Meijer, *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876. De offensieve handelingen der guerilla. Uit officieele bescheiden samengesteld* (Breda, 1883) xiii.

⁸⁴ Meijer, *Atjeh*, ix-xiii.

⁸⁵ Zie bijvoorbeeld ook: C.F. Deeleman, ‘De geniewerken in Atjeh’, *IMT* 10 (1879) 129-172, aldaar 129.

geen soevereiniteit meer hadden. Volgens Borel en Verspijck was het keiharde beleid van generaal Van der Heijden daarom de juiste manier om de voortslepende oorlog te laten eindigen.

3. Militaire beeldvorming en rechtvaardiging

Dit hoofdstuk heeft getoond dat de beeldvorming van de Acehse vijand gekoppeld was aan de kennis die militairen reeds hadden over deze bevolking. Zo is de etnologische schets van de Aceher door De Hollander meerdere malen in militaire publicaties terug te vinden. Daarnaast waren eerder gevoerde oorlogen tussen moslims en christenen een belangrijk referentiekader. Dat beeldvorming van de Aceher gebruikt werd om oorlogshandelingen te rechtvaardigen, laat zich uitleggen door terug te gaan naar het door luitenant Schoemaker beschreven ‘eigenaardig tooneel’ waarmee dit hoofdstuk aanving. Schoemaker vervolgde de beschrijving namelijk als volgt:

„Vrouw,” zeide kapitein Halemijn geruststellend, „wij zijn geen barbaren; de Nederlanders trekken slechts het zwaard tegen mannen en dooden niet om te moorden; van ons hebt gij niets te vreezen.” Zwijgend hoorde de Atjehsche hem aan; doch de blik waarmede zij hem aanzag, verried nog steeds haar wantrouwen en onverzoenlijken haat. Kapitein Halemijn, die het Atjehsche volk kende, bespeurde spoedig dat deze vrouw zich eerder voor „prang-sabil” zoude opofferen, dan voor de Compagnie te ijveren; immers, volgens hare priesters zullen de poorten van Mohamed’s paradijs zich nooit ontsluiten voor degenen, die de vriendschap eens kafirs zoeken. Hij besloot dan ook geen woorden meer te verspillen en met spoed den terugmarsch aan te nemen, dewijl een langer oponthoud in deze buurt gevaarlijk kon worden.⁸⁶

Deze gebeurtenis laat zien hoe Schoemaker het eigen koloniale handelen rechtvaardigde. Ten eerste stelde hij dat Nederlanders geen barbaren zijn, want er wordt enkel het zwaard getrokken tegen mannelijke Acehse strijders. Tegelijkertijd werd de Acehse vrouw als islamitische gelovige getypeerd, die nooit vriendschap zou sluiten met een *kafir* (zgn. ongelovige). Hierdoor werd de ontmoeting tussen de Acehse vrouw en de Nederlandse militairen als niet-gelijkwaardig beschouwd. Immers, volgens Schoemakers beschrijvingen waren de Nederlanders heel welwillend, maar keerde de Acehse vrouw hen, gedreven door haar islamitische fanatisme, spreekwoordelijk de rug toe.

Het volgende en tevens laatste hoofdstuk richt zich op de periode 1880-1893, waarbij militaire publicaties uit deze periode in relatie worden gebracht met de Nederlandse publieke opinie.

---

⁸⁶ Schoemaker, *Schetsen*, II, 175-176.

Hoofdstuk III

Wreedheid of filantropie in een koloniale oorlog

Voor een tweede maal hadden Nederlanders het einde van de Aceh-oorlog gevierd. De expeditie van generaal Van der Heijden zouden een einde hebben gemaakt aan de oorlog. Het verzet van de Acehers wakkerde echter weer aan toen civiel bestuurder Pruys van der Hoeven het stokje had overgenomen van Van der Heijden. Pruys van der Hoeven poogde om een Nederlands bestuursstelsel op te zetten, waarbij militair ingrijpen tot een minimum beperkt diende te worden. Met name in 1883, toen het Britse schip *Nisero* voor de Acehse kust werd aangevallen door Acehse rovers, moest het Nederlandse gezag toegeven dat het bestuur in Aceh niet onder controle was. Opnieuw laaide de strijd in Aceh op en wederom schreven militairen over de gebeurtenissen:

*Niet alleen de omstandigheden waaruit de oorlog ontstaat en die zijnen grondslag uitmaken, maar vooral ook de aard van het volk waartegen de oorlog is gericht, de graad van zijn beschaving, zijn vrijheidszucht, zijn vaderlandsliefde, zijn meerdere of mindere krijgshaftigheid en strijdlust, zijn dapperheid – in één woord, de morele eigenschappen van den vijand, de volksgeest bepalen het karakter en ook den omvang en den duur van den oorlog.*⁸⁷

Tijdens een voordracht in Amsterdam gaf luitenant-kolonel Verstege zijn mening over de voortschrijdende oorlog. In deze gepubliceerde voordracht gaf Verstege aan dat de duur van de oorlog enkel en alleen te wijten was aan de volksaard van de Acehers. Hij schoof daarmee de kritieken van de hand die in de jaren 1880 bij het Nederlandse publiek steeds meer wortel schoten, namelijk dat de KNIL-militairen een te wrede strijd tegen de Acehse bevolking voerden. Verstege gaf in felle bewoordingen aan dat “gedurende den Atjehkrijg bij ons volk telkens eene ziekelijke filantropie heeft geopenbaard.”⁸⁸ Hij doelde hiermee op Nederlanders die, met name in kranten, KNIL-bevelhebbers als wreedaards hebben afgeschilderd; “als een soort van tijgermensen, die zelfs weerlooze grijsaards, vrouwen en kinderen niet spaarden.”⁸⁹

Verstege's voordracht laat zien dat discussies over rechtvaardig oorlogsbeleid niet slechts binnen militaire gelederen werd gevoerd, maar dat er ook in Nederlandse en Indische couranten en tijdschriften aandacht werd besteed aan koloniale oorlogvoering. Dit hoofdstuk gaat in op

---

⁸⁷ J.J.W.E. Verstege, *Een beroep op het Nederlandsche volk in zake het Atjeh-vraagstuk. Voordracht in 'Burgerpligt' te Amsterdam* (Amsterdam, 1886) 8-9.

⁸⁸ Verstege, *Beroep*, 8-9.

⁸⁹ *Ibidem*.

Nederlandse burgers die in de pen klommen om koloniale oorlogshandelingen van het KNIL-leger te bekritisieren of aan te moedigen. De nadruk zal worden gelegd op de periode-Van der Heijden, maar er moet tevens vermeld worden dat het beleid van Van Swieten op de voet werd gevolgd door de Nederlandse media. Ook zijn beleid werd namelijk ter discussie gesteld toen Van der Heijdens offensieve expeditie leek te leiden tot de volledige onderwerping van het Acehse sultanaat.

1. Een discussie over sloebers

Om meer inzicht te krijgen in de relatie tussen Nederlandse media en KNIL-militairen zal een opmerkelijke discussie als casus centraal staan. Er ontstonden in de Nederlandse samenleving namelijk discussies over in hoeverre Acehers beoordeeld moesten worden als *goede* of *slechte* mensen en dientengevolge werd er ook besproken hoe KNIL-militairen en Nederlandse ambtenaren met deze *goede* dan wel *slechte* mensen moesten omgaan. In diverse Nederlandse en Nederlands-Indische dagbladen is deze discussie indirect terug te vinden. Zo is er in enkele dagbladen terug te vinden hoe het schelden door KNIL-militairen en Nederlandse ambtenaren op de Acehse bevolking wel of niet werd veroordeeld. De islamgeleerde Snouck Hurgronje wees hier al op in zijn *Verslag* dat hij in 1893 in opdracht van de Nederlandse overheid schreef:

De wijze van optreden van enkele personen, die tegenover den Atjèber het Bestuur vertegenwoordigen, mist alle gelijkmatigheid en gestadigheid, bovendien nog afgezien hiervan, is zij dikwijls tactloos (...) Nu zijn vele Atjèbers naar onze opvattingen ongemanierd. Maar dit laat zich door eene kleine opmerking, liefst door Inlandsche bemiddeling hun toegediend, steeds voor goed corrigeren, terwijl bevoelen en uitschelden eenvoudig afstooten.⁹⁰

Snouck Hurgronje is van mening dat Nederlandse bestuurders en soldaten tactloos waren wanneer zij contact hebben met Acehers. Door hen telkenmale te minachten en uit te schelden, werd de verstandhouding tussen Europeaan en Aceher steeds afstandelijker, waardoor het besturen van Aceh steeds moeilijker werd. Een anonieme redacteur van de *Deli-Courant* wist beslag te leggen op dit 'geheime verslag' en weidde er op 15 maart 1893 een artikel aan. Een exacte kopie hiervan volgde tien dagen later in de *Java Bode*.⁹¹ Hoewel Snouck Hurgronje meer de nadruk legt op onwetendheid bij militairen, is de redacteur van de *Deli-Courant* stellig van mening dat de Nederlandse officieren 'kinderachtig' optraden tegenover de 'heldhaftiger' Aceher:

---

⁹⁰ E. Gobée en C. Adriaanse (red.), *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje 188-1936* 3 dln. (Den Haag, 1957) I, 89-92.

⁹¹ 'X schrijft uit Holland aan de *Deli-c[ouran]t*', *Java Bode* (25 maart 1893) 2.

Meermalen is erop gewezen hoe de Indische pers dit kwaad mee in de hand werkt, n.l. het aanduiden der Atjehers met scheldwoorden. “Smeerlap” en vooral “sloeber” ligt velen officieren in den mond bestorven, en zelfs bij het hand geven ontzien sommigen zich niet het te gebruiken. Kinderachtig en den soldaat onwaardig is deze snoeverij tegenover een heldhaftig tegenstander, en, wat erger is, schadelijk tevens: want dat de meening dier woorden door de Atjehers begrepen wordt, dat ze de vernedering diep gevoelen, is voor een scherp opmerker gemakkelijk op hun gelaat te lezen.⁹²

Volgens een woordenboek uit 1899 was het woord ‘sloeber’ populair onder KNIL-militairen als scheldwoord voor Acehers.⁹³ Journalist en romanschrijver J.A. Uilkens, besteedde in een van zijn feuilletons aandacht aan het hanteren van ‘sloeber’ als scheldwoord voor Acehers. Enerzijds stak hij hiermee zijn negatieve mening over Acehers niet onder stoelen of banken. Anderzijds gaf hij indirect zijn mening weer binnen de gevoerde discussie over het behandelen van en het denken over de Acehse ‘vijand’.

Sloeber moet sluiper, verraderlijke aanvaller beduiden en zou nooit in de wereld zijn gekomen, indien de vijand steeds ridderlijk, met open vizier, gestreden had. Dat goede vrienden zijn op de markt en een oogenblik later treffen in den rug vindt de soldaat uiterst gemeen; dat verminken vóór en na den dood, wat zij de militairen doen, die in hunne handen vallen; dat beloven van trouw en onzijdigheid van daag en ’t heulen met den vijand morgen – daartegen kan de rechtgeaarde held niet.⁹⁴

In *De Locomotief* van 8 april staat te lezen dat “de schrijver in de *Deli-courant* lang niet in alle opzichten juist is ingelicht.”⁹⁵ Uit de verschillen tussen Snoucks *Verslag* en het artikel in de *Deli-Courant* kan geconcludeerd worden dat de redacteur zijn mening over de Acehers indirect aan Snoucks verslaglegging heeft toegevoegd. Zo komen de woorden ‘kinderachtig’ en ‘heldhaftig’ niet voor Snoucks *Verslag*. Evenmin worden de scheldwoorden ‘smeerlap’ en ‘sloeber’ samen benoemd. In latere artikelen van andere dagbladen die dit onderwerp behandelden, werd er zelfs een tijdsdimensie aan de discussie toegevoegd:

---

⁹² ‘Atjeh’, *Het nieuws van den dag* (24 april 1893) 21.

⁹³ Marc de Coster, *Groot scheldwoordenboek. Van apenkant tot zweefteef* (Antwerpen, 2007) 361; Taco de Beer en Eliza Laurillard (red.), *Woordenschat, verklaring van woorden en uitdrukkingen*, red. Ewoud Sanders (Hoewelaken, 1993) 1044.

⁹⁴ J.A. Uilkens, ‘Feuilleton Léonie. Indische roman’, *Soerabaiasch handelsblad* (8 februari 1887) 1.

⁹⁵ ‘Zaken van den dag’, *De Locomotief* (8 april 1893) 1.

Overigens worden de woorden “sloeber” en “smeerlap” die vroeger bij elke gelegenheid den Atjehers naar het hoofd werden geworpen tegenwoordig veel minder gebruikt en zullen deze uitdrukkingen [sic.] eerstdaags tot het verledene behooren.⁹⁶

De auteur van bovenstaand citaat beschreef een door hem geconstateerde ontwikkeling in de omgang met Acehers door KNIL-soldaten en Nederlandse ambtenaren. Het was volgens hem een ontwikkeling die zich al vóór Snouck Hurgronjes beklag over ontactisch optreden door Nederlandse ambtenaren en militairen in Aceh. Aan het einde van de jaren 1880 gingen er in de pers stemmen op om het woord ‘sloeber’ niet meer als scheldwoord voor Acehers te gebruiken. Zo schreef in 1887 een briefschrijver in de *Locomotief*:

...te ontkennen valt het echter niet dat de Indische krijgsgeschiedenis (...) geen zoo treffende bladzijden bevat als die waarop onze worsteling staat geschetst met een manmoedigen en vrijheidlievenden vijand, die geenszins de benaming verdient van sloeber, waarmede de would-be-correspondenten van dat oorlogsterrein al te mild zijn.⁹⁷

Nog voordat Snouck Hurgronje voet had gezet op Acehse bodem, zijn er in dagbladen aanwijzingen te vinden dat Acehers ‘positiever’ beoordeeld (moeten) worden. In de historiografie is er tot nu toe een omslagpunt geplaatst bij het jaartal 1893. Op dat moment kwamen Van Heutsz en Snouck Hurgronje met hun aanvallen op het Nederlandse koloniale oorlogsbeleid, waardoor er in de Tweede Kamer weer talloze debatten gevoerd werden over de te voeren oorlogsstrategie. In politiek opzicht is het goed te beargumenteren dat de oorlog vanaf 1893 nieuwe wegen bewandelde: de debatten in de Kamer – en bijgevolg ook in de pers en publieke opinie – leidden tot een ommekeer van Nederlandse zijde in het denken over de Acehers. Voor het eerst leken de antropologische wetenschap van Snouck Hurgronje, het aanvallende beleid van Van Heutsz en de steun vanuit de Nederlandse overheid samen hand in hand te strijden tegen de Acehers. De Acehers moesten daarbij, conform Snouck Hurgronjes verslagen, ‘zeer gevoelig geslagen worden’. Geweld zou enkel gebruikt moeten worden als “rationeel beheersbaar en moreel verantwoord middel”.⁹⁸

2. Een modeverschijnsel

Interessant is dat de discussie over koloniale oorlogsvoering niet slechts in kranten en tijdschriften werd gevoerd, maar dat ook vanuit wetenschappelijke hoek debatten werden gevoerd over

---

⁹⁶ ‘Snouck Hurgronje’s geheime rapport’, *Haagsche Courant* (15 mei 1893) 2.

⁹⁷ ‘Nogmaals vliegende colonnes te Atjeh’, *De Locomotief* (25 mei 1887) 1.

⁹⁸ Bossenbroek, ‘Geweld’, 17.

rechtvaardige oorlogshandelingen. Zo verscheen via het Aardrijkskundig Genootschap de studie van antropoloog dr. Julius Jacobs, de oudere broer van de welbekende Aletta Jacobs. In zijn schrijven rekende Jacobs het de Nederlandse regering zwaar aan dat er zo weinig onderzoek was gedaan naar de Acehse bevolking. Door gebrek aan etnologische kennis was het volgens hem logisch dat de oorlog onverminderd voortduurde. Er werden namelijk door KNIL-militairen en -officieren tal van fouten gemaakt die indruisten tegen de *adat* (volkenrecht) van de Acehers. Tegelijkertijd had Jacobs zelf ook zijn ideeën over hoe de Acehse bevolking door Nederlanders beoordeeld moesten worden:

*Mocht mijn werk er vooral ook toe leiden dat we meer eerlijk en der waarheid getrouw het Atjehsche volk beoordelen, welks moraliteitsstandaard waarlijk niet lager staat dan die van ieder ander uitbeemsch volk, niet lager ook dan die van onze eigenen of eenige andere Europeesche natie.*⁹⁹

Jacobs' werk was vooral bedoeld om de denkbeelden over de Acehers in de Nederlandse publieke opinie te wijzigen. Hij viel daarmee direct de door hem geconstateerde negatieve stereotiepe Westerse denkbeelden over Acehers aan, door te stellen dat “zij (...) òf naar den schijn geoordeeld [hebben], òf hunne inlichtingen geput [hebben] nit [sic.] eene den Atjehers vijandige bron, zooals men die onder de hier vegeteerende Arabieren en Maleiers voldoende kan aantreffen.”¹⁰⁰ islamkenner Lodewijk van den Berg had felle kritiek op deze argumenten en liet in 1894 van zich horen in tijdschrift *De Gids*. Hij noemde de kritiek van Jacobs een ‘modeverschijnsel’ en poogde aan te tonen dat de denkbeelden in minder recente publicaties over de Acehers geen oud en achterhaald idee waren:

*Nergens elders zag ik zulk een aantal ongunstige physionomiën bijeen als te Atjeh: de slordige wijze, waarop men er het hoofddekkel, liefst scheef, draagt, verhoogt het gemeene, dat in de gelaatstrekken is gelegen; terwijl de gesprekken, zelfs met zoogenaamd bevriende en goedgezinde Atjehers gevoerd, mij zonder uitzondering een zeer lagen dunk gaven van hunne moraliteit op politiek, commercieel en sociaal gebied. Het is een volk, dat mij steeds afkeer inboezemde, hetgeen wel iets beteekent, omdat ik onder Javanen en Maleiers mij, voor zooverre ik daartoe in de gelegenheid was, altijd met genoegten heb bewogen.*¹⁰¹

---

⁹⁹ Julius Jacobs, *Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh. Eene bijdrage tot de ethnographie van Noord-Sumatra* 2 dln (Leiden, 1894) I, 9-10.

¹⁰⁰ Jacobs, *kampongleven*, I, 223.

¹⁰¹ L.W.C. van den Berg, ‘Atjehers’, *De Gids* 58 (1894) 195-238, aldaar 198.

De discussie tussen Jacobs en Van den Berg weerspiegelt de wijze waarop er rond 1893 in de Nederlandse samenleving gedacht werd over de Acehse bevolking en zijn strijders. Jacobs poogde immers aan de samenleving te tonen dat Acehers wat betreft hun moraliteitsstandaard niet lager waren dan van bijvoorbeeld Nederlanders. Blijkbaar doelde hij erop dat er in de Nederlandse samenleving nog teveel van dergelijke geluiden hoorbaar waren. De reactie van Van den Berg toont echter dat er in de Nederlandse samenleving ook kritiek werd geuit op de manier waarop Acehers in de eerste twintig jaar van de Aceh-oorlog werden beoordeeld.

3. Publieke opinie, militairen en koloniale oorlogen

De discussie over het uitschelden van Acehers kunnen historici tonen hoe er vanuit de Nederlandse samenleving werd gedacht over koloniale oorlogsvoering. Deze denkbeelden correleren met de manier waarop er in de samenleving gedacht werd over Acehers: waren zij van nature een minderwaardig volk dat door een islamitische religie ook nog eens zeer fanatiek tegen de koloniale overheerser vocht? Hierdoor werd niet zozeer het beleid van één expeditie aan de orde gesteld, maar werd het complete koloniale oorlogsbeleid aan een kritische discussie onderworpen in wetenschappelijke kringen en in kranten en tijdschriften. Enkele militairen uitten op hun beurt felle kritieken op hetgeen in de Nederlandse publieke opinie werd geschreven. Oud KNIL-militair E.B. Kielstra schreef als redacteur van *Onze Eeuw* in 1901 een kritisch artikel over auteurs die stelden dat het handelen van Nederland in de oorlog met Aceh niet veel anders is dan de Engelsen in de oorlog met de Boeren in Zuid-Afrika. Na een vijftien pagina's lange uiteenzetting concludeerde Kielstra:

Wij vertrouwen (...) bij onze lezers de overtuiging te hebben gewekt dat alle vergelijking tusschen Zuid-Afrika en Atjeh kreupel gaat. Wij hebben Atjeh niet den oorlog verklaard met baatzuchtige bedoelingen (...) wij werden tot dien oorlog gedwongen door de daden van het Atjehsche bestuur (...) Wat wij op Atjeh doen, kan in zijn geheel genomen, gerust het daglicht zien.¹⁰²

Dat er tijdens de Tweede Boerenoorlog (1898-1902) in de Nederlandse media een koppeling werd gelegd tussen de Aceh-oorlog en de Boerenoorlog, is een interessant gegeven. Het duidt er namelijk op dat er in de Nederlandse publieke opinie een notie was van 'een koloniale oorlog' en dat de Aceh-oorlog ook onder deze term te scharen was. Kielstra poogt deze koppeling ongedaan te maken door te beargumenteren dat de Aceh-oorlog ooit was aangevangen vanuit een defensief oogpunt. Nederlandse handelsschepen werden al enkele decennia door de Acehse kustbevolking aangevallen en dat was volgens Kielstra de reden dat de Nederlandse overheid in 1873 het sultanaat

---

¹⁰² E.B. Kielstra, 'De Atjeh-oorlog verdedigd', *Onze Eeuw* (1893) 3, 1079-1094, cit. Op 1094.

van Aceh de oorlog verklaarde. Met andere woorden: dat er een Aceh-oorlog was, was volledig te wijten aan het Acehse bestuur. Van een ‘overheersingsstrategie’ zoals Groot-Brittannië dat voor ogen stond bij de Boerenrepublieken was geen sprake.¹⁰³

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat er een ingewikkelde relatie bestond tussen koloniale oorlogvoering, vijandbeelden, militairen en de Nederlandse publieke opinie. Het toont dat rechtvaardigingen van militairen niet slechts bestudeerd dienen te worden binnen militaire context, maar dat ook de manier waarop de Nederlandse samenleving dacht over Acehers en koloniale oorlogsvoering cruciaal waren in de manier waarop militairen hun handelen tijdens een van de bloedigste oorlogen uit de Nederlandse geschiedenis konden rechtvaardigen.

---

¹⁰³ Kielstra, ‘De Atjeh-oorlog’, 1094.

Conclusie

Spoedig klonk het eentonige gebed der fanatieke Mohammedanen ons in de oren; hieruit werd voorondersteld dat er nog een nieuwe aanval zou volgen. Het huis werd daarom geattakeerd – de bewoners wisten het door een achterdeur te verlaten – en met de nog overgebleven gebouwen en de missig it eveneens verbrand (...) Dikke rookkolommen, het doffe geluid der ontploffende granaten (...) verkondigden wijd en zijd aan de kustbevolking de tuchting van Djoelok.¹⁰⁴

Zo vervolgde KNIL-militair Kruijt zijn beschrijving van de aanval op de kampong Gloempang, de anekdote waarmee deze scriptie aanving. Deze beschrijving leent zich voor het synthetiseren van de verbanden die in dit onderzoek aan de orde zijn gekomen. Ten eerste heeft deze scriptie namelijk gepoogd om rechtvaardigingen van oorlogshandelingen te bestuderen en de manier waarop de Aceher binnen dergelijke **rechtvaardigingsdiscoursen** werd verbeeld. Zowel het islamitische geloof als etniciteit speelden hierbij een rol. Kruijts beschrijving maakt dit inzichtelijk. Het gillen en afstormen op de vijand werd namelijk enerzijds geassocieerd met het religieuze fanatisme en doodsverachting waarmee Acehse soldaten op hun vijand afstormden. Anderzijds werd het geassocieerd met niet-Europese ofwel, in de ogen van Europeanen, ‘niet-beschaafde oorlogvoering’. Daardoor hadden Nederlandse militairen een argument om hun eigen ‘niet-beschaafde oorlogvoering’ naar de Nederlandse publieke opinie te rechtvaardigen. Immers, zo was het argument, als onze vijand zich niet houdt aan internationale oorlogswetgeving, dan kunnen wij voor onze eigen veiligheid ons daar ook niet aan houden.

Dit voorbeeld laat eveneens zien dat beeldvorming over de Aceher werd gebruikt door Nederlandse militairen om de eigen oorlogshandelingen te rechtvaardigen. Het islamitische geloof kon daarbij dienen als rechtvaardiging voor ‘niet-beschaafde oorlogvoering’, maar werd tevens geassocieerd met niet-Europese oorlogvoering. Zo laat Kruijts beschrijving van de *Coup de Main* zien dat de aankondiging van de Acehers geassocieerd werd met gebeden van de Acehse vijand. Het bidden tot Allah werd daardoor als een niet-Europees aspect van oorlogvoering beschouwd. Dit had als gevolg de Aceh-oorlog in de Europese beeldvorming als ‘vreemd’ ervoer en dat het tegelijkertijd werd geassocieerd met oorlogen tussen christenen en moslims die in een (ver) verleden hadden plaatsvonden.

Het islamitische geloof was tevens een argument om de lengte van de oorlog te kunnen rechtvaardigen. Na de mislukte Tweede Expeditie door generaal Van Swieten werd islam gekoppeld

---

¹⁰⁴ Ibidem, 101-102.

aan fanatisme en doodsverachting, waardoor de Aceher als sterke tegenstander werd verbeeld. Het vijandbeeld – afschrikwekkend, fanatiek en sterk – werd dus vooral geassocieerd met de religiositeit van de Acehese bevolking.

Ten tweede heeft deze scriptie willen aantonen dat **militaire publicaties** ten zeerste bruikbaar zijn in het doen van onderzoek naar koloniale beeldvorming en oorlogsrechtvaardigingen. Deze publicaties zijn in de Aceh-oorlogsliteratuur enkel beschreven binnen het kader van de *papieren oorlog*, waardoor zij enkel vanuit militair-historische hoek zijn bekeken. Het laatste hoofdstuk maakte duidelijk dat discussies in militaire kring over het rechtvaardigen van koloniale oorlogshandelingen, ook buiten militairen kringen gevoerd werden. Al deze discussies beïnvloedden elkaar op de een of andere manier. Zo ontstonden er discussies in de samenleving over het gebruik van het scheldwoord ‘sloeber’ voor Acehers door Nederlandse militairen. Hieruit is af te leiden dat het handelen van KNIL-militairen door Nederlandse media kritisch werd gevolgd.

Deze ‘sloeberdiscussie’ heeft ook laten zien dat er een langzame verandering optrad in denkbeelden over het Nederlandse handelen binnen deze koloniale oorlog. Er ontstonden namelijk in de jaren 1880 in toenemende mate discussies over het eerdere optreden van Nederlandse KNIL-militairen. Hun rechtvaardigingen om op een bepaalde manier te handelen had volgens sommige Nederlandse media, wetenschappers en militairen geen fundering meer. Vanuit steeds meer kringen werd ervoor gepleit dat Acehers als geduchte en gelijkwaardige tegenstanders moesten worden beschouwd. Dit betekende dat reeds gedane legitimaties van militairen als niet-legitiem werden beschouwd, waardoor Nederlandse militairen de legitimeringen van hun voorgangers opnieuw moesten *framen*. Zij keurden het ‘oude’ oorlogsbeleid af en poogden hun eigen oorlogsbeleid vanuit nieuwe denkkaders die vanuit de Nederlandse samenleving waren gevormd, te legitimeren.

Ten derde heeft deze scriptie laten zien dat militaire bronnen een venster bieden op (veranderende) **culturele processen** in de bredere westerse samenleving. Zo heeft dit onderzoek aangetoond dat de in de jaren 1880 ontstane nieuwe denkkaders over koloniale oorlogvoering voortkwamen uit een veranderend idee over niet-Europese samenlevingen. Wetenschappers als Jacobs en Snouck Hurgronje bekritiseerden denkbeelden over de Acehse samenleving die in de eerste jaren van de oorlog als algemeen heersende opvatting werd bestempeld. De Aceh-oorlogshistoriografie heeft deze omslag in de Nederlandse samenleving over veranderende de beeldvorming van Acehers enkel toegeschreven aan Snouck Hurgronje. Deze studie heeft laten zien dat dergelijke veranderingen al zichtbaar waren in militaire publicaties en in kranten- en tijdschriftartikelen. Hieruit rijst een nieuwe vraag die nader onderzoek verder kan beantwoorden, namelijk welke personen of instanties deze nieuwe denkkaders ingang hebben doen laten vinden

in de Nederlandse en/of westerse samenleving(en). Verdienste van deze studie is dat de bestudering van militaire publicaties deze veranderende denkbeelden aan het licht hebben gebracht en dat hierdoor een weg is geplaveid voor nieuwe onderzoeken die culturele processen rondom koloniale oorlogsvoering in kaart kunnen brengen.

Er is gepoogd op het onderzoek in te passen in een bredere context van koloniale oorlogvoering en internationale historiografie. Daarbij is ter sprake gekomen dat dit onderzoek balanceert tussen verschillende historiografische tradities: tussen rechtvaardigingen van koloniaal oorlogsgeweld en beeldvorming in de publieke opinie over koloniale oorlogsvoering. Deze twee tradities hebben elkaar tot nog toe nauwelijks gemengd, hoewel beiden zich met denken over koloniaal geweld bezighouden. Deze studie heeft laten zien dat een onderzoek dat zowel militaire rechtvaardigingen als discussies *over* dit handelen in de publieke opinie centraal stelt een blik kan werpen op (veranderend) koloniaal denken. Discussies tussen militairen en de manier hoe hier in de publieke opinie op is gerepondeerd, tonen immers of oorlogshandelingen worden goed- of afgekeurd. Rechtvaardigingen die konden rekenen op steun in de publieke opinie, maar enkele jaren later worden veroordeeld, duiden op een veranderend beeld ten opzichte van koloniaal oorlogsgeweld.

Uit deze studie komt naar voren dat er in de jaren 1880 een dergelijke verandering zichtbaar was in het denken over de oorlogsvoering van de Aceh-oorlog. Waar echter nog meer onderzoek naar gedaan dient te worden, is naar de latere jaren van de Aceh-oorlog. In hoeverre veranderde het denken over rechtvaardigingen van militairen na 1893? Ook zouden er meer van dergelijke onderzoeken uitgevoerd mogen worden binnen internationaal perspectief. Hoe rechtvaardigen Britse militairen hun oorlogshandelingen bijvoorbeeld tijdens de Boerenoorlog? Hoe werd hier het vijandbeeld van de Boeren gebruikt om de oorlog te rechtvaardigen en hoe repondeerde de Britse publieke opinie hierop? Door meer koloniale oorlogen te betrekken bij onderzoek naar rechtvaardigingen en publieke opinie wordt het mogelijk om vergelijkende studies op te zetten, waardoor (veranderend) koloniaal denken in de Europese wereld vanuit meerdere perspectieven kan worden gezien.

De publicaties van Nederlandse militairen die in de Aceh-oorlog vochten, zijn door historici weinig gebruikt als bron van onderzoek. Dit onderzoek heeft echter aangetoond dat de bestudering van deze publicaties wel degelijk interessante informatie oplevert. Bovendien kunnen zij geplaatst worden in een bredere context, waardoor er enerzijds vergelijkingen gemaakt kunnen worden met andere koloniale oorlogen. Anderzijds is het voor historici mogelijk om meer inzicht te krijgen in (veranderende) westerse denkpatronen over koloniale oorlogsvoering. De tuchtigingen van complete kampongs zijn op deze manier niet slechts beschrijvingen van gruweldaden van

KNIL-militairen op Aceh, maar tonen tegelijkertijd hoe er vanuit Nederlandse militairen en de Nederlandse samenleving gedacht werd over koloniale oorlogsvoering.

Bibliografie

Gedrukte bronnen

Beek, A.W.K. ter, *De vier eerste jaren van den Atjeh-oorlog* (Den Haag, 1883).

[J.G. Gleichman], *Wij danken u, Generaal, dat gij aan onze uitnoodiging gehoor hebt willen geven...* (Amsterdam, 1875).

Berg, L.W.C. van den, 'Atjehers', *De Gids* 58 (1894) 195-238.

Booms, *Over de eerste expeditie tegen Atjeh. Een antwoord aan generaal de Stuers* (Den Haag, 1875).

Booms, P.G., 'Een slotwoord over de Eerste Atjehsche Expeditie', *IMT*, 13:2 (1882), 445-451.

Borel, G.F.W., *Drogreden en zijn geen waarheid. Naar aanleiding van het werk van den luitenant-generaal Van Swieten over onze vestiging in Atjeh* (Den Haag, 1880).

Bruinsma, J.F.D., *De verovering van Atjeh's groote missigat* (Sneek, 1889).

Bruinsma, J.F.D., *Onze versterking in het landschap Edi en de krijgsverrichtingen aldaar gedurende de maanden april en mei 1889* (Sneek, 1890).

De benoeming van een civiel gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden (Den Haag, 1881).

Deeleman, C.F., 'De geniewerken in Atjeh', *IMT* 10 (1879) 129-172.

Gerlach, A.J.A., *Atjeh en de Atjehesen. Beknopt overzicht van onze betrekkingen tot dat rijk, sedert de vestiging der Nederlanders in den Oost-Indischen Archipel* (Arnhem, 1873).

Hollander, J.J. de, *Handleiding der beoefening der land- en volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië. Historische leercursus ten gebruike der Koninklijke Militaire Akademie* 2 dln. (Breda, 1861) I.

Jacobs, J., *Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh. Eene bijdrage tot de ethnographie van Noord-Sumatra* 2 dln (Leiden, 1894) I.

Jeekel, C.A., 'Een slechte verdediging', *Het vaderland* (23 april 1875). Overgenomen uit: C.A. Jeekel, *Eenige beschouwingen over "De waarheid" over onze vestiging in Atjeh* (Den Haag, 1879).

Jullien, L.C., 'Figuratieve schets van de rijken Simpang-Olim, Djoelok Tjoet, Djoelok Raijoet, Bagoh, Edi Tjoet, Edi Padawa, Perlak Langsaren Modjopahit' (ca. 1895), *Digitale Beeldcollectie Koninklijk Nederlands Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)*, <<http://media-kitlv.nl/image/46ddbb7f-abf4-442c-c4b1-389d60ac49be>> [geraadpleegd op 23 juli 2016].

Kaart van het terrein des oorlogs in het rijk Atjeh nabij de hoofdplaats. Opgenomen in april 1873 door de expeditionaire verkennings brigade (Den Haag, 1873); *Officieele bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog tegen Atjeh in 1873* ([Den Haag], 1881); *Oorlog met Atjeh. Verslag van het verhandelde in de vergaderingen der Tweede Kamer in Comité-Generaal van 16,17,18 en 19 april 1874* ([Den Haag], 1881).

Kepper, G. (red.), *De oorlog tusschen Nederland en Atchin* (Rotterdam, 1874).

Kielstra, E.B., 'De Atjeh-oorlog verdedigd', *Onze Eeuw* (1893) 3, 1079-1094.

Kielstra, E.B., *Beschrijving van den Atjeh-oorlog. Met gebruikmaking der officieele bonnen door het departement van koloniën daartoe afgestaan* 3 dln. (Den Haag, 1883) I.

Klerck, E.S. de, *De Atjeh-oorlog* (Den Haag, 1912).

Kruijt, J.A., *Atjeh en de Atjehers. Twee jaren blokkade op Sumatra's Noord-Oost-Kust* (Leiden, 1877).

Meijer, H.F., *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876. De offensieve handelingen der guerilla. Uit officieele bescheiden samengesteld* (Breda, 1883).

Meijer, H.F., *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876. De offensieve handelingen der guerilla. Uit officieele bescheiden samengesteld* (Breda, 1883).

Nijgh, H., *Oorlog in Atjeh. Het journaal van luitenant-ter-zee Henricus Nijgh, 1873-1874*, inl. Herman Stapelkamp (Zutphen, 2010).

Regt, W.M.C., 'Abraham Jean Arnaud Gerlach', in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 10 dln (Leiden, 1937) X, 280-281).

Rochemont, A.S. de (red.), *Nieuwsblad voor den Boekhandel* (Amsterdam, 1873-1893).

Rochemont, J.J. de, *Onze vestiging in het rijk van Atsjin. Een volksvoorzetting* (Haarlem, 1876).

Schoemaker, J.P., *Schetsen uit den Atjeh-oorlog*, 2 dln. (Den Haag, 1887-1890).

Swieten, J. van, *De waarheid over onze vestiging in Atjeh* (Zaltbommel, 1879).

Uilkens, J.A., 'Feuilleton Léonie. Indische roman', *Soerabaiasch handelsblad* (8 februari 1887) 1.

Verspijck, G.M., *Generaal Van Swieten en de waarheid* (Den Haag, 1880).

Verspijck, *Generaal van Swieten en de waarheid* (Den Haag, 1880).

Verstege, J.J.W.E., *Een beroep op het Nederlandsche volk in zake het Atjeh-vraagstuk. Voordracht in 'Burgerpligt' te Amsterdam* (Amsterdam, 1886).

Veth, P.J., *Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland. Topographisch-historische beschrijving* (Leiden, 1873).

Krantenartikelen

'Adres aan de Minister van Koloniën van 31 juli 1873', *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap* 1, 1 (1876), 11-12.

'Atjeh', *Het nieuws van den dag* (24 april 1893) 21.

'De kraton is ons!', *Arnhemse courant* (28 januari 1874) 1.

'De kraton is ons!', *Nederlandsche staatscourant* (27 januari 1874).

'Het aanbieden van de gouden vaas aan generaal Van Swieten', *Java Bode* (22 februari 1875) 4.

'Huldeblijk aan generaal Van der Heijden', *Algemeen Handelsblad* (5 juli 1881) 5.

'Nogmaals vliegende colonnes te Atjeh', *De Locomotief* (25 mei 1887) 1.

'Openingsrede van de eerste algemeene vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap op 3 juni 1873', *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap* 1, 1 (1876).

'Snouck Hurgronje's geheime rapport', *Haagsche Courant* (15 mei 1893) 2.

'Telegram van Generaal Van Swieten', *Provinciale Noord-Brabantsche en 's Hertogenbossche courant* (29 januari 1874) 1.

'X schrijft uit Holland aan de *Deli-c[ouran]t*', *Java Bode* (25 maart 1893) 2.

'Zaken van den dag', *De Locomotief* (8 april 1893) 1.

Literatuur

- Beer, T. de en Eliza Laurillard (red.), *Woordenschat, verklaring van woorden en uitdrukkingen*, red. Ewoud Sanders (Hoevelaken, 1993).
- Berg, H. van den, Stef Scaliola en Fred Wester (red.), *Wat veteranen vertellen. Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam, 2010).
- Bossenbroek, M., 'Geweld als therapie. De roes van de Atjeh-oorlog', in: Liesbeth Dolk (red.), *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog* (Amsterdam, 2001) 13-22.
- Bossenbroek, M., *Holland op z'n breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam, 1996).
- Christman, L. en Patrick Williams (red.), *Colonial discourse and Post-Colonial theory. A reader* (New York, 1994).
- Coster, M. de, *Groot scheldwoordenboek. Van apenkont tot zweefteef* (Antwerpen, 2007).
- Dibbets, K., 'Paul Kruger als toneelheld en filmster. De verbeelding van de Boerenoorlog en de opleving van het nationalisme, 1899-1902', *De negentiende eeuw* 38 (2014) 225-268.
- Dolk, L. (red.), *Atjeh. De verbeelding van een koloniale oorlog* (Amsterdam, 2001).
- Döring, T., en Mark Stein (red.), *Edward Said's translocations. Essays in secular criticism* (New York en Londen, 2012).
- Eriksson Baaz M., en Maria Stern, 'Making sense of violence. Voices of soldiers in the Congo (DRC)', *The Journal of Modern African Studies* 46 (2008) 57-86.
- Euverman, A. en Kristian Mennen (red.), 'Nederland's dertigjarige oorlog. Pers en politiek over een koloniale oorlog', *Ex Tempore. Verleden tijdschrift Nijmegen* 25 (2006) 1-16.
- Gobée, E. en C. Adriaanse (red.), *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje 188-1936* 3 dln. (Den Haag, 1957) I.
- Groen, P., 'Geweld en geweten. Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941', *Militaire Spectator* 182 (2013) 248-266.

- Harmanny, A., 'Een 'voorbeeldloze tuchting'. Het militaire optreden van Karel van der Heijden in Atjeh, 1879', *Mars et Historia. Nederlandse vereniging voor Militaire Historie* 43:3 (2009) 15-23.
- Janse, D., *Het koloniale album als verhaal. Beeldvorming in fotoalbums uit Sumatra, 1860-1900* (onuitgegeven masterscriptie Universiteit Utrecht, 2007).
- Krebs, P., *Gender, race and the writing of empire. Public discourse and the Boer War* (Cambridge, 1999).
- Kuitenbrouwer, V., *War of words. Dutch pro-Boer propaganda and the South African War (1899-1902)* (Amsterdam 2012).
- Lewis O'Neill, K., 'Anthropology and genocide', in: Donald Bloxham en A. Dirk Moses (red.), *The Oxford handbook of genocide studies* (Oxford, 2010) 182-197.
- Miller, S.M., 'Duty or crime? Defining acceptable behaviour in the British army in South Africa, 1899-1902', *Journal of British Studies* 49 (2010) 311-331.
- Oostindie, G., *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam, 2015).
- Peters, R., *Islam and colonialism. The doctrine of Jihad in Modern History* (proefschrift; Den Haag, 1979).
- Raben, R., 'On genocide and mass violence in colonial Indonesia', *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 485-502.
- Reid, A., *The contest for North Sumatra. Atjeh, the Netherlands and Britain, 1858-1898* (Kuala Lumpur en Londen, 1969).
- Said, E., *Oriëntalisten*, vert. Wiecher Hulst, naw. Sjoerd de Jong (Amsterdam-Antwerpen, 2005).
- Schaller, D.J., 'Genocide and mass violence in the 'Heart of Darkness'. Africa in the colonial period', in: Donald Bloxham en A. Dirk Moses (red.), *The Oxford handbook of genocide violence* (Oxford, 2010) 346-364.
- Scheper-Hughes, N. en Philippe Bourgois (red.), *Violence in war and peace. An Anthology* (Malden, Oxford en Victoria, 2004).
- Schulte Nordholt, H., 'A genealogy of violence', in: Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of violence in Indonesia. Contemporary violence in historical perspective* (Leiden, 2002) 33-61.

Stewart, P.J. en Andrew Strathern, *Violence. Theory and ethnography* (Londen en New York, 2002).

Stolwijk, A. *Atjeh. Het verhaal van de bloedigste strijd uit de Nederlandse koloniale geschiedenis* (Amsterdam, verschijnt september 2016).

Surridge, K., 'All you soldiers are what we call pro-Boer'. The military critique of the South African War, 1899-1902', *History. A quarterly magazine and review for the teacher, the student and the expert* 82 (1997) 582-600.

Veer, P. van 't, *Atjeh-oorlog* (Amsterdam, 1969).

Velde, P. van der, P.J. *Veth (1814-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië* (Leiden, 2000).

Wennink, R., *Uitgesproken boerenliefde. Een studie naar de manier waarop Johan Adam Wormser de Nederlandse gereformeerde publieke opinie over de Boerenoorlog heeft beïnvloed tussen 1896 en 1907* (onuitgegeven bachelorwerkstuk, Nijmegen, 2014).

Wentholt, A. (red.), *In kaart gebracht met kapmes en kompas. Onderzoekstochten van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap tussen 1873-1960* (Heerlen/Utrecht, 2003).

Bijlage

Overzicht van gebruikte militaire publicaties¹⁰⁵

1. **Beek, A.W.K. ter, *De vier eerste jaren van den Atjeh-oorlog* (Den Haag, 1883).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f2,50
2. **Booms, *Over de eerste expeditie tegen Atjeh. Een antwoord aan generaal de Stuers* (Den Haag, 1875).**
Uitgegeven als brochure
Aantal drukken: 1
Prijs: f0,30
3. **Borel, G.F.W. *Drogredenen zijn geen waarheid. Naar aanleiding van het werk van den luitenant-generaal Van Swieten over onze vestiging in Atjeh* (Den Haag, 1880) 31-32.**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f1.60
4. **Bruinsma, J.F.D., *De verovering van Atjeh's groote missigit* (Sneek, 1889).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f2.-
5. **Bruinsma, J.F.D., *Onze versterking in het landschap Edi en de krijgsverrichtingen aldaar gedurende de maanden april en mei 1889* (Sneek, 1890).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f1.25

---

¹⁰⁵ De informatie over aantallen drukken en prijs is herleid uit: A.S. de Rochemont (red.), *Nieuwsblad voor den Boekhandel* (Amsterdam, 1873-1893).

6. **Brutus [W.C. Nieuwenhuijzen], *Atjehsche omtrekken* (Den Haag, 1887).**
Uitgegeven als (dikke) brochure
Aantal drukken: 1
Prijs: f0.90

7. **Gerlach, A.J.A., *Atjih en de Atjinezen. Beknopt overzicht van onze betrekkingen tot dat rijk, sedert de vestiging der Nederlanders in den Oost-Indischen Archipel* (Arnhem, 1873).**
Uitgegeven als brochure; overdruk uit tijdschrift *De Tijdspiegel*
Aantal drukken: 1
Prijs: f1.-

8. **Heutsz, J.B. van, *De onderwerping van Atjeh* (Den Haag, 1893).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f1.90

9. **Jeekel, C.A., *Eenige beschouwingen over “De waarheid” over onze vestiging in Atjeh* (Den Haag, 1879).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f0.50

10. **Kepper (red.), George, *De oorlog tusschen Nederland en Atchin* (Rotterdam, 1874).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f9,-
Bijzonderheden: Voor dit boek diende men zich in te tekenen.

11. **Kruijt, J.A., *Atjeh en de Atjehers. Twee jaren blokkade op Sumatra’s Noord-Oost-Kust* (Leiden, 1877).**
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f4.50

12. **Meijer, H.F.,** *Atjeh van 26 december 1875 tot 4 september 1876. De offensieve handelingen der guerilla. Uit officieele bescheiden samengesteld* (Breda, 1883).
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs bij intekening: f4,95
Bijzonderheden: voor dit boek diende men zich in te tekenen.
13. **Rochemont, J.I. de,** *Onze vestiging in het rijk van Atsjin. Een volksvoorzetting* (Haarlem, 1876).
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f2.-
14. **Schoemaker, J.P.,** *Schetsen uit den Atjeh-oorlog 2 dln.* (Den Haag, 1887-1890).
Uitgegeven als bundel
Eerste deel is twee keer herdrukt. Tweede deel is eenmaal herdrukt
Prijs: tussen de f1.50 en f2.- per bundel
15. **Swieten, J. van,** *De waarheid over onze vestiging in Atjeh* (Zaltbommel, 1879).
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f2.50
16. **Verspijck, G.M.,** *Generaal Van Swieten en de waarheid* (Den Haag, 1880).
Uitgegeven als boek
Aantal drukken: 1
Prijs: f6.-
17. **[Verstege, J.J.W.E.],** *De benoeming van een civiel gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden* (Den Haag, 1881).
Uitgegeven als brochure
Aantal drukken: 1
Prijs: f0.75

18. Verstege, J.J.W.E., *Een beroep op het Nederlandsche volk in zake het Atjevraagstuk. Voordracht in 'Burgerpligt' te Amsterdam* (Amsterdam, 1886).

Uitgegeven als brochure, vóóordat de voordracht in Amsterdam plaatsvond

Aantal drukken: 1

Prijs: f2.50